

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет економічних наук

Кафедра економічної теорії

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ПІСЛЯВОЄННОМУ
ВІДНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ»**
**THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL IN POST-WAR ECONOMIC RECOVERY OF
UKRAINE»**

Виконала студентка 4-го року
навчання,

Спеціальність:

051 «Економіка»

Безрука Соломія Іванівна

Науковий керівник Шевченко О. О.,
кандидат економічних наук, доцент

Рецензент Мірошніченко В. В.,
кандидат економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 20____ р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ.....	7
1.1. Концепція соціального капіталу: становлення, еволюція.....	7
1.2. Чинники формування та форми існування соціального капіталу.....	9
1.3. Підходи до виміру соціального капіталу.....	13
1.4. Роль довіри у формуванні соціального капіталу	17
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	23
2.1. Вплив соціального капіталу на економічне відновлення.....	23
2.2. Роль громадських організацій та волонтерства в Україні в умовах війни	28
2.3. Роль держави у формуванні соціального капіталу, як одного з факторів економічного відновлення	34
Висновки до розділу 2.....	41
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ.....	43
3.1. Становлення та розвиток соціального капіталу в Україні	43
3.2. Проблеми формування соціального капіталу під час повномасштабного вторгнення в Україні.....	47
3.3. Шляхи підвищення рівня соціального капіталу в Україні після війни	51
Висновки до розділу 3.....	55
ВИСНОВКИ	56

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
--	-----------

ВСТУП

Соціальний капітал має неабияку вагу в розвитку сучасного світу. В період глобалізації, його вплив простежується в усіх сферах діяльності суспільства. Він сприяє співпраці між громадянами, групами та організаціями, і є основним аспектом побудови стійкого суспільства. Воно, в свою чергу, допомагає ефективно реагувати на кризові ситуації, розв'язувати складні соціальні, економічні, та екологічні проблеми, а також підтримувати загальний добробут країни.

Війна в Україні призвела до великої кількості проблем у всіх сферах. Соціальний капітал, як явище, також зазнав чимало втрат. Однак, незважаючи на усі виклики, з якими зіткнулось українське суспільство, воно проявило стійкість та допомогло країні вистояти в найважчий період.

Зараз важко спрогнозувати стан держави та стан її економічного рівня в повоєнний період, адже кожен наступний день повномасштабної війни приносить нові втрати в усіх сферах. Але ми уже сьогодні розуміємо, що цей процес не буде легким і потребуватиме активної участі усіх членів суспільства. Соціальний капітал, як фактор акумулювання міцних соціальних мереж, побудованих на спільних нормах, цінностях та довірі, може стати одним з ключових елементів в організації повоєнної відбудови. Високий рівень соціального капіталу допоможе мобілізувати ресурси та залучити громадян до спільної відбудови країни, що допоможе не лише збільшити ефективність такої діяльності, але і знизить витрати на відбудову. Також, варто зазначити, що громадські організації та благодійні фонди зможуть забезпечити швидку реінтеграцію ветеранів у суспільство після повернення з фронту.

Мета кваліфікаційної роботи: визначити роль соціального капіталу в повоєнному відновленні економіки України, надати рекомендації для його використання, як одного з ключових факторів розвитку.

Для досягнення мети дослідження, було виділено ряд наступних завдань:

- дослідити концепцію соціального капіталу, її становлення та еволюцію;
- визначити чинники формування та форми існування соціального капіталу;
- визначити підходи до виміру соціального капіталу;
- проаналізувати вплив довіри у формуванні соціального капіталу;

- дослідити вплив соціального капіталу на економічне відновлення країни;
- визначити роль громадських організацій та волонтерства в умовах війни;
- дослідити роль держави у формуванні соціального капіталу, як одного з факторів економічного відновлення;
- проаналізувати етапи становлення та розвитку соціального капіталу в Україні;
- проаналізувати проблеми формування соціального капіталу під час війни в Україні;
- визначити шляхи підвищення рівня соціального капіталу в Україні в повоєнний період.

Предметом дослідження є використання соціального капіталу в період повоєнного відновлення економіки України.

Об'єктом дослідження є соціальний капітал.

В кваліфікаційній роботі було використано наступні **методи дослідження**: аналіз та синтез при детальному вивченні літератури та досліджень, пов'язаних з становленням та розвитком соціального капіталу; індукція та дедукція використані для збору конкретних фактів та систематизації даних, що дозволяє зробити узагальнення та висновки щодо впливу соціального капіталу на економіку країни, зокрема під час війни; спостереження при дослідженні сучасного стану соціального капіталу в Україні; SWOT-аналіз для формування рекомендацій, щодо розвитку соціального капіталу в повоєнний період.

Теоретичне значення дослідження полягає в визначенні ключових теоретичних засад соціального капіталу, аналізі його впливу на економіку країни, а також формуванні рекомендацій щодо створення сприятливого середовища для його розвитку в повоєнний період, як одного з ключових факторів відновлення економіки.

Практичне значення дослідження полягає в визначенні ролі соціального капіталу під час війни, визначення основних аспектів його формування та проблем, які призвели до його зменшення. Аналіз отриманих результатів дає змогу сформулювати політику держави для розвитку позитивного соціального капіталу, який в свою чергу буде сприяти розвитку економіки.

Наукова новизна отриманих результатів. Визначено вплив соціального капіталу на стійкість українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення. Сформовано рекомендації для мінімізації загроз розвитку соціального капіталу в повоєнний період, щоб забезпечити його позитивний вплив на розвиток економіки країни.

Інформаційна база дослідження складається з наукових праць вчених, серед яких: А. Сміт, Г. Беккер, М. Туган-Барановський, П. Бурдьє, Д. Коулман, Ф. Фукуяма, Р. Патнем.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1. Концепція соціального капіталу: становлення, еволюція

Поняття «соціальний капітал» з'явилося на теренах дослідницьких праць зовсім недавно. Його засновником прийнято вважати П'єра Бурдьє, який ввів його у вжиток в 1983 році. Проте, різні аспекти соціального капіталу розглядались значно раніше у тих чи інших роботах таких вчених як А. Сміт, Г. Беккер, М. Туган-Барановський та багато інших. Вони описували соціальні зв'язки, економічно-соціальні умови, людський капітал. Тому розвиток “соціального капіталу” можна поділити на два етапи. Перший – історичні передумови створення соціального капіталу, другий – визначення концепції та її розвиток.

У праці «Дослідження природи та причини багатства народів» А. Сміт писав про, так званий, суспільний договір, в якому взаємовідносини відбуваються за особистої вигоди кожного з учасників. Він зазначав, що людина, на відміну від будь-яких інших живих істот, постійно потребує допомоги близьких. Тим самим наголошував на важливості соціальних зв'язків, як однієї з умов забезпечення добробуту суспільства та створення певного ладу [1].

Український видатний економіст Михайло Туган-Барановський у своїх наукових роботах торкався теми формування соціального капіталу. Він визначав кооператив, як один з устроїв суспільства. На відміну від А. Сміта М. Туган-Барановський вважав, що суспільство не будується виключно егоїстичною поведінкою, оскільки тоді воно приречена на непорозуміння. До покращення життя кожної окремо взятої особистості може призвести суспільний договір, який базується на моральних принципах. Такий лад має добровільну основу, яка не придушує ідентичність кожної людини. Також він розглядав розвиток окремо взятої особи, як вклад в загальний розвиток суспільства. Михайло Туган-Барановський визначив кооператив, як найкращий варіант розвитку суспільного ладу, в якому важливе місце займає воля [2].

Г. Беккер у своїй книзі «The Economic Approach to Human Behavior» розвиває поняття «людський капітал», яке прийнято вважати одним з аспектів формування соціального капіталу. У цій праці автор зазначає про важливість розвитку індивіда, як основи зростання економіки. В розділах своєї книги він доводить, що витрати на здоров'я, освіту та навички працівників є раціональними матеріальними витратами, які в майбутньому приносять дивіденди, як окремій людині, так і суспільству в цілому [3].

Новий етап у розвитку досліджень соціального капіталу започаткував французький філософ та соціолог П. Бурдьє. Він першим ввів у вжиток та детально розглянув поняття соціальний капітал. У своїй праці «Форми капіталу» він виділяє три основні види капіталу: економічний, культурний та соціальний. Коли два перші вимірюються індивідуальними показниками, соціальний капітал цілком залежить від кількості та якості суспільних зв'язків. Наявність соціального капіталу дає людині певні можливості та переваги для вирішення тих чи інших питань. В той час, коли використовуючи свої матеріальні ресурси ти втрачаєш певну частину накопичених благ, соціальний капітал зростає саме внаслідок його активного використання. П. Бурдьє наголошував на нерівномірності розподілу можливостей в суспільстві та розподілу на класи. Також він зазначав про те, що соціальний капітал може бути переданий у спадок. Якщо дитина заможних батьків успадковує їх соціальні зв'язки, вони в майбутньому допоможуть досягати їй успіху в тих чи інших моментах [4].

Наступним варто згадати Джеймса Коулмана, чий внесок в розвиток поняття соціальний капітал є не меншим. Цей американський науковець проаналізував соціальний капітал як ресурс для розвитку людського капіталу. Він зазначав, що міцні соціальні зв'язки позитивно впливають на окремо взяту особу. Дж. Коулман розглядав соціальні мережі індивіда як одну з можливостей досягнення певних навичок та знань. Основою побудови соціального капіталу, на думку вченого, є довіра, певні норми, уставлені в суспільстві, та зобов'язання кожної окремо взятої людини перед групою інших [5].

Ще одним дослідником, який визначав фактор довіри, як основу соціального капіталу є Френсіс Фукуяма. На його думку, соціальний капітал – це норми та

цінності, які існують в колективі, для досягнення спільної мети. Такий підхід передбачає готовність окремо взятої людини йти на компроміс та підпорядковувати свої власні бажання загальним цілям усієї групи. На думку автора, саме в результаті таких дій формується соціальний капітал. Також Ф. Фукуяма, на основі власних проведених досліджень, визначив, що існує певний зв'язок між рівнем довіри в суспільстві та загальним добробутом держави [6].

Думка про те, що соціальний капітал є державним благом і має певний вплив на його розвиток знайшла своє продовження в працях Р. Патнема. Автор зазначає, що основою демократичного суспільства повинні бути соціальні зв'язки, засновані на довірі між усіма його членами. Роберт Патнем вважає, що: «Суспільство багатьох добродесних, але ізольованих індивідів не обов'язково має багатий соціальний капітал». Відсутність розуміння спільних цінностей та існування за певних затверджених норм породжує конфлікти в середині суспільних груп, тому повинно бути щось, що могло б врегульовувати непорозуміння. [7].

Концепція соціального капіталу пройшла доволі довгий шлях еволюції. Від розуміння тільки її певних аспектів до детального вивчення та застосування на практиці (прагматизації). Проаналізувавши дослідження багатьох вчених, можемо зробити висновок, що соціальний капітал – це соціальні мережі, побудовані на довірі та певних уставлених нормах і правилах. Він займає вагомe місце в сучасному суспільстві. Побудова соціальних мереж слугує фактором розвитку як особистості, так і суспільства в цілому. В наш час свідоме громадянське суспільство, яке формується на довірі, є рушійною силою еволюції держави. Розвиток демократичного суспільства є наслідком наявності в ньому позитивного соціального капіталу.

1.2. Чинники формування та форми існування соціального капіталу

Соціальний капітал, як чинник вирішення важливих соціальних завдань, ефективний інструмент підвищення життя населення, розширення свободи вибору для людей в процесі соціального обміну може набувати різноманітних форм:

- громадянський (заснований на неформальних взаємозв'язках, що сповідують загальні цінності, традиції та норми);

- урядовий (передбачає реалізацію соціальних домовленостей, підтримує верховенство закону та громадянських свобод);
- зв'язки та дружні мережі, які, як правило, не збігаються;
- структурний та когнітивний, які є взаємодоповнюваними;
- індивідуальний та груповий соціальні капітали;
- думки, норми, символи;
- інформаційні канали, соціальні норми та очікування [8].

Американський соціолог Джеймс Коулман виокремлював наступні форми соціального капіталу:

- очікування, зобов'язання та надійність структури, які формуються у логічний ланцюжок, коли донор робить щось для реципієнта, отримує очікування взаємовигоди, а реципієнт набуває зобов'язань. Чи будуть виправданими очікування і виконаними зобов'язання, залежить від якості соціальних зв'язків між ними. Надійність структури забезпечує розуміння виправданих очікувань;

- інформаційні канали, що допомагають за короткий проміжок часу отримати більшу кількість достовірної інформації. Їх важливим аспектом є швидкий та малозатратний обмін інформацією;

- норми та ефективні санкції. Під цим поняттям Коулман мав на увазі неписані норми та моральні принципи, які спонукають взаємодіючі сторони жертвувати власними інтересами на користь колективу і базуються на взаємопідтримці та допомозі в діяльності в інтересах суспільства [9].

Р. Патнем, в свою чергу, використовує тривимірну модель соціального капіталу:

- соціальні норми;
- інституалізована довіра;
- “горизонтальні” людські взаємовідносини.

Два перші фактори Патнем виокремлює за допомогою таких індивідуальних особливостей, як інтенсивність та результативність контактів, участь їх у громадських об'єднаннях, соціальна активність, позитивний досвід від взаємин, відчуття безпеки, довіри до членів соціальної групи і соціальних інститутів. Дослідник стверджує, що саме зміна якості соціальних взаємовідносин є необхідною

передумовою економічного розвитку регіонів світу. Отже, рівень розвитку громадянської взаємодії на пряму залежить від здібностей громадян до об'єднання, їх співробітництва, яке в свою чергу, побудовано на взаємності та довірі. Роберт Патнем визначає, що соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремих соціальних груп, громади, але й на рівні цілого суспільства [10].

Деякі вчені трактують соціальний капітал, як певний набір ресурсів (реальних або віртуальних), що накопичується в соціальних мережах, за наявності у них взаємодовірливих відносин. Можна визначити три чинники, які визначають успішність соціального капіталу:

- 1) очікування та зобов'язання, які формують якість соціального середовища;
- 2) здатність соціальної групи до швидкого та малозатратного обміну інформаційними потоками;
- 3) етичні норми та соціальні принципи [8].

Соціальний капітал є продуктивним видом капіталу, що дозволяє досягти бажаних результатів, які не під силу здійснити окремо взятому індивіду. Реалізуючи соціальний капітал, інвестори можуть конвертувати його в економічні ресурси, накопичувати культурний капітал, здобувати доступ до привілеїв. У свою ж чергу, володіння соціальним капіталом вимагає вкладання в нього ресурсів: економічних, культурних, символічних.

Варто зазначити, що розділяють поняття позитивний та негативний соціальний капітал. Позитивний соціальний капітал має на меті втілення інтересів усього суспільства, в той час, як негативний сприяє виключно добробуту окремої групи людей, часто створюючи негативні наслідки для інших осіб поза межами цієї спільноти [11].

Професор Зайцев Ю. К. виокремлює вертикальні та горизонтальні форми функціонування соціального капіталу. Вертикальна форма соціального капіталу існує на рівні громадського та інформаційного суспільства окремих регіонів та навіть країн, а також передбачає високий рівень довіри між народом та владою. Горизонтальна форма соціального капіталу заснована на стабільності, справедливості та прозорості соціальних зв'язків між суб'єктами господарювання, передбачає високий рівень

соціального партнерства та відповідальності бізнесу. Взаємодія соціального капіталу на рівні суспільства та підприємств базується на різних видах соціального партнерства, яке залежить від якості, цілей та інструментів економічної політики, прозорості економіки, суб'єктивних поглядів представників політичної еліти та влади в державі, рівня їх культури.

Однією з основних характеристик соціального капіталу є крихкість: соціальний капітал руйнується миттєво, а його відновлення займає дуже великий час, а іноді відновленню не підлягає. Форми спілкування між різними соціальними групами впливають на можливість отримання ринкових та позаринкових переваг для певних груп та індивідів. Так відбувається формування соціального капіталу, зосередженого в руках панівного класу. Розвиток соціального капіталу у суспільстві є основною ознакою його системної трансформації та руху в оптимальному напрямку сучасного світового розвитку. Основними джерелами формування соціального капіталу можна виокремити сім'ю, етнонаціональні спільноти, фірми, корпорації, громадські об'єднання, державний сектор [12].

Соціальний капітал є запорукою формування демократичної політичної структури в суспільстві. Він є не просто фактором, що підтримує суспільство, а й чинником його згуртованості, складається з горизонтальних зв'язків між людьми, які мають вплив на добробут окремих товариств. Соціальний капітал являє собою формальні та неформальні стосунки на різних рівнях громадських зв'язків. Ці стосунки дають змогу обмінюватися досвідом, знаходити шляхи розв'язання проблемних ситуацій, використовувати знання одних агентів на користь інших. Цим самим вони утворюють організовану структуру економічної системи, яка має свою культуру, норми поведінки, моральні принципи, чітко взаємодіють між собою, для реалізації та досягнення економічних та соціальних цілей. Соціальний капітал також може бути одним з факторів економічного розвитку. Він є ресурсом, який може конвертуватися в матеріальний чи фінансовий капітал, може бути застосований для досягнення різних цілей, формуватися та нагромаджуватися на різних рівнях функціонування економічних відносин, в результаті яких здобувається певний вид доходу. Головним чинником розвитку соціального капіталу є зміцнення взаємодовіри в суспільстві,

розширення його соціальних зв'язків, які стають основою його соціально-економічного розвитку. Соціальний капітал має деякі властивості, які роблять його схожим на інші форми капіталу, однак не можна їх ототожнювати. Він втілюється не в об'єктах чи суб'єктах, а саме в взаєминах між людьми. Соціальний капітал проявляється в системі міжгрупових соціальних зв'язків, формальних і неформальних відносинах між людьми, заснованих на традиціях чи таких, що базуються на нормах закону та є тим об'єднувальним елементом, який зміцнює суспільство і стає дієвим механізмом для формування якісно нових життєвих цінностей громадян.

1.3. Підходи до виміру соціального капіталу

Останні роки поняття соціальний капітал набуло неабиякої популярності. Зараз багато науковців досліджують це питання, вивчають його та відкривають нові грані цього явища. Відповідно до цього, станом на зараз немає сталої концепції для вимірювання та оцінювання соціального капіталу на якомусь одному рівні. Різні вчені визначають різні аспекти за якими характеризують його розвиток в тому чи іншому суспільстві.

Роберт Патнем у своїх дослідженнях соціального капіталу, визначав його як взаємозв'язок між людьми, який має певну тяглість протягом багатьох століть, кооперація людей спрямованих на покращення устрою суспільства. У своїй дослідницькій роботі «Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії» він мав за мету пояснити чому в різних куточках країни одні і ті ж реформи приносять різний результат. Проаналізувавши усі передумови, він визначив, що така різниця обумовлена суспільними відмінностями, зокрема, наявністю соціальної однотайності в одних і її відсутності в інших. Для свого дослідження він виокремив фактор “громадянської спільноти”, в основу якого було закладено чотири показники, якими характеризується розвиток соціального капіталу: кількість клубів та асоціацій у кожному регіоні, відсоток населення, що регулярно читає газети, відсоток населення, що голосує за партійними списками та відсоток населення, що долучається до референдумів. Тобто можемо сказати, що Р. Патнем бачить майбутнє

за демократичним суспільством, яке цікавиться життям своєї держави та має бажання впливати на нього. Ще одним висновком з його роботи є те, що небайдужість – один з факторів розвитку [10].

П'єр Бурдьє визначає рівень соціального капіталу за кількістю та якістю соціальних мереж. На його думку, саме завдяки мережам люди накопичують ресурс, який в майбутньому може принести їм вигоду. Мережі зв'язків можуть не лише певним чином впливати на соціальний добробут індивіда, але і перетворюватися в матеріальні блага. Використання добре налагодженої соціальної комунікації в групах осіб, які мають особливий статус в суспільстві та їх підтримка, дає людині певні привілеї для досягнення тієї чи іншої мети [4].

Френсіс Фукуяма вважав довіру основою соціальних зв'язків, а отже був схильний до думки, що вимірювання соціального капіталу може відбуватись за допомогою досліджень рівня довіри в суспільстві. Він стверджував, що в високорозвинених країнах рівень довіри відповідно вищий ніж в менш розвинених країнах, та навпаки. Цей аспект соціального капіталу є як передумовою зростання країни, так і його наслідком. Також рівень соціального капіталу, за його методом можна вимірювати показниками, які свідчать про відсутність довіри в суспільстві, а саме: кількістю вбивств, судових позовів, неблагополучних сімей корупція та інші, які свідчать про низький рівень дотримання соціальних норм. Країни з високим рівнем цих показників, мають відповідно нижчий рівень економіки та політичної стабільності [13].

Недостатнє вивчення поняття соціальний капітал не дає можливості сформулювати єдине стале загальноприйняте визначення цього явища, що і зумовлює проблематичність його виміру. Різні країни чи навіть соціальні інституції вимірюють його різними способами. Так Національне бюро статистики Великої Британії, для розвитку свого дослідження першочерговим завданням визначило формування єдиного твердження соціального капіталу. За основу було обрано визначення Організації економічної співпраці та розвитку, яке трактувало соціальний капітал, як мережі, побудовані на основі норм співіснування, цінностей та порозуміння, які спрощують взаємодію в межах групи та між ними. Даний метод полягав у створенні

матриці вимірювання соціального капіталу, яка складалась з п'яти груп показників. Розподіл цих груп створювався на основі напрямків дослідження (табл 1.1).

Таблиця 1.1

Матриця вимірювання соціального капіталу

Соціальна участь (мережі)	<ul style="list-style-type: none"> • частота та інтенсивність діяльності в громадських організаціях, • кількість груп, до яких належав індивід, за інтересами, • релігійна діяльність, • активність волонтерської діяльності
Соціальні мережі та соціальна підтримка	<ul style="list-style-type: none"> • частота та інтенсивність контактів, кількість зустрічей з родичами, друзями або сусідами, • задоволеність життям, • активність спілкування у віртуальних мережах, • кількість тих на чю допомогу можна розраховувати
Взаємність і довіра (спільні норми та цінності)	<ul style="list-style-type: none"> • довіра до інших людей, з близького кола спілкування та за його межами, • кількість людей готових піти на поступки заради інших і ні, • дотримання загальноприйнятих цінностей;
Громадська активність	<ul style="list-style-type: none"> • довіра до різного рівня інституцій, • можливості впливу на події, • обізнаність в місцевих та національних справах, • зв'язки з державними службовцями, • активність на виборах;

Загальноприйняті цінності та норми:	<ul style="list-style-type: none"> • задоволення розвитком життєво необхідної інфраструктури, • сприйняття іншого підходу до життя індивіда, • рівень страху щодо злочинності
-------------------------------------	--

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [14].

Цей підхід до вимірювання соціального капіталу дуже детально розглядає усі його аспекти: мережі, норми та цінності. Він дозволяє оцінити як джерела соціального капіталу, так і результати їх застосування, що дає змогу визначити можливість соціуму впливати на діяльність державних інституцій. Побудова міцних соціальних зв'язків сприяє створенню комфортних умов перебуванню індивіда в соціумі [14].

Метод, запропонований Національним офісом статистики Великобританії, використовується також у Канаді, проте має певні особливості з огляду на потреби країни. Такі дослідження проводяться з метою визначити кількісні та якісні характеристики соціального капіталу. Цей процес дозволяє зрозуміти, наскільки зручним є суспільство для окремого індивіда, довіра до навколишніх впливає також на відчуття власної безпеки. Цей метод також визначає готовність людини робити щось задля покращення соціуму, в якому вона проживає, наприклад, вступати до волонтерських організацій задля допомоги іншим і без очікувань отримати щось взаємін. Вимірювання рівня довіри до соціальних інституцій відбувається шляхом розрахунку залученості громадян у виборчий процес [15].

Якщо говорити про вимірювання соціального капіталу в країнах ЄС, то варто зазначити, що його здійснюють на декількох рівнях: мікрорівні, мезорівні та макрорівні. Для вимірювання соціального капіталу на мікрорівні аналізується добробут індивіда, а саме його здоров'я, фінансове становище, відчуття безпеки, забезпечення роботою (зокрема, вимірюються зв'язки з колегами по роботі), задоволеність життя суспільства у якому перебуває індивід. На мезорівні визначаються індикатори, що характеризують стосунки з родичами та сусідами, стан забезпеченості екологічними показниками, задоволеність інфраструктурою (освіта, медицина, транспорт, інше) та довіру до місцевих інституцій. На рівні держави, або

ж на макрорівні для визначення розвитку соціального капіталу вимірюється стан рівня демократії [16].

2001 року Світовий банк, на основі раніше проведених досліджень, висунув два методи вимірювання соціального капіталу: Social Capital Integrated Questionnaire (SOCAP IQ) та Social Capital Assessment Tool (SOCAT). Метою виділення цих підходів було оцінка рівня соціального капіталу у суспільстві, аналіз його розподілу між соціально-економічними групами та вимір потенціалу учасників суспільства у спільних корисних цілях [17].

Проаналізувавши вище наведену інформацію, можна констатувати, що станом на зараз не існує одного загальноприйнятого методу вимірювання соціального капіталу. Для дослідження рівня цього поняття використовується чимала кількість показників. Така тенденція, з першого погляду є позитивною, оскільки дає можливість оцінити соціальний капітал з різних точок зору та визначати перспективи його подальшого розвитку. Проте, якщо говорити про негативні наслідки, варто зауважити, що відсутність сталої схеми аналізу соціального капіталу робить результати його вимірювання в різних країнах неспівставними.

1.4. Роль довіри у формуванні соціального капіталу

Довіра, як невід'ємна складова соціального капіталу, виокремлюється багатьма дослідниками теорії. Існує чимало варіантів розуміння довіри, але в економіці це поняття описується, як одна з основних характеристик взаємовідносин між суб'єктами, заснована на взаємовигоді та відвертості. Ці взаємовідносини будуються за принципом «ти мені – я тобі». Виходячи з цього, це віра одного суб'єкта соціальних відносин в компетентність, обов'язковість і добрі наміри іншого суб'єкта та є індикатором якісної соціальної взаємодії.

Англійський дослідник Коулман визначав капітал, як первинно нейтральний в залежності від моральних принципів власника та методів його взаємодії, він може стати позитивним та негативним. В його розумінні капітал вимірюється не кількістю зв'язків, а їх якістю. Вищий рівень соціального капіталу зосереджується в групах, у

яких суб'єкти найбільше довіряють один одному, формується так званий «кредит довіри». Коли один суб'єкт вступає в взаємодію з іншим, надає йому якусь послугу, тим самим активується так званий «кредит довіри». У боржника з'являється зобов'язання надати зворотню послугу. Виникає так зване “розписка в довірі” чим більше невиплачених боргів в соціальній групі, тим нижчий рівень соціального капіталу. Використовуючи соціальний капітал непродуктивно, індивід виснажує його і «залазить в борги». Головна умова цієї взаємодії полягає в тому, що кожен суб'єкт мусить по максимуму виконувати свої обов'язки аби бути корисним системі. Чим більше виконаних обов'язків, тим сильніша система [5].

Ф. Фукуяма у проявах соціального капіталу виокремлював концепцію «радіусу довіри», яка являла собою коло соціальних груп в системі довірливих відносин. Він стверджував, що ресурси соціального капіталу збільшуються пропорційно зростанню рівня довіри, суб'єктів один до одного і до влади. «Радіус довіри» – це певна кількість людей, які охоплені дотриманням спільних цінностей таких як: чесність, обов'язковість, тактовність. Поза межами цього кола може народжуватися корупція, яка є найлегшим шляхом вирішення питань з людьми, яким ти не довіряєш, але в свою чергу руйнує морально-ціннісні принципи суспільства. Суспільство, взаємовідносини якого будуються на довірі, колективній взаємодії, кооперації зусиль, досягає кращих результатів, трансформує соціальний капітал в економічний. Зневіра ж має згубну дію. В суспільстві підвищується рівень асоціальних проявів поведінки, злочинності, алкоголізму наркоманії, погіршується психологічний клімат суспільства.

Саме довіра об'єднує окремі індивідуальні капітали в одне ціле на рівні підприємств, товариств, колективів. Взаємодовіра є наслідком взаємодії різних соціальних груп та спільнот населення, вона є одним з головних мірил соціального капіталу. Можна спостерігати, що дуже часто найкращі знання та досягнення проявляються не в окремому суб'єкті та явній формі, а в соціальному досвіді групи осіб, відкриття окремих членів суспільства для інститутів громадських інститутів і їх процвітання багато в чому залежить від особистісних стосунків між індивідами, які включають в себе повагу та довіру. Через механізми довіри відбувається процес нагромадження і трансформації соціального капіталу. Стабільний рівень довіри між

особистостями забезпечує стійкість всієї системи. Щоб зберегти її, необхідно впроваджувати довіру на принципах взаємовигідного партнерства.

Довіра верифікується як соціальна поведінка, яка знижує затратність у відносинах обміну між соціальними групами, гарантує дотримання добровільно взятих зобов'язань. Важливе значення має позитивний досвід попереднього співробітництва, що формує рівень культури довіри, загальноприйнятих правил та норм, що поширюється на всіх учасників взаємовідносин. Саме довіра забезпечує ефективне функціонування соціально-економічних систем. Низький рівень довіри призводить до прогнозування ризиків небезпечних соціальних взаємодій, відчуття втрати безпеки та надійності.

Довіра здатна накопичуватися шляхом успішного досвіду соціальних взаємодій. Достатній ресурс довіри забезпечує стабільність суспільства в період глобальних змін. Ресурс довіри не може бути безмежним. Основним правилом довіри є те, що довіра легше трансформується в недовіру, ніж недовіра в віру. Вона може слугувати опорою у роботі, скорочувати психологічну дистанцію між індивідами, гарантувати певні якості суб'єктів, що взаємодіють. Так Френсіс Фукуяма визначає довіру як основний чинник, що зумовлює економічний і політичний розвиток суспільства. У своїй праці «Довіра: соціальні доброчинності і шлях процвітання» він зазначає, що довіра має більший вплив на добробут країни, ніж ринкові принципи економічної діяльності [13].

Аналізуючи вищесказане, можна виокремити такі складові довіри: інформаційна: знання про суб'єкт, відкритість інформації, зовнішні відгуки; емоційна: почуття та емоції; поведінкова: досвід від взаємодії, спілкування, спільної трудової діяльності.

Р. Патнем у своїх працях стверджує, що довіра тісно пов'язана з рівнем задоволення суспільства владою і проявляється у парадигмі очікування-виконання. На базі фактичного виконання очікувань довіра накопичується, при цьому недовіра також має здатність накопичуватися [10].

Розрізняють кілька видів довіри серед них персоналізована та інституційна. Персоналізована довіра ґрунтується на особистісних взаємодіях і є характерною для традиційних суспільств. Інституційна довіра, в свою чергу, базується на упевненості

в ефективності та справедливості інституцій і є ключовою особливістю розвинених демократій. Довіра розглядається як двосторонній процес, який поєднує в собі не лише віру в інших, а й вимагає від індивіда бути відкритим та чесним до інших. Чесність, як цінність, є критично важливою складовою для побудови та підтримки довірливих відносин і визначає довіру, як основу суспільної згуртованості та передумову економічного розвитку суспільства. Довіра та чесність є фундаментальними чеснотами для будь-якої спільноти.

Система довіри містить в собі взаємні зобов'язання та домовленості, що виходять за межі простого виконання і включають у себе потребу у визнанні своєї діяльності, соціальної оцінки, поваги з боку компетентних інституцій та індивідів, сюди входить також самоствердження та самоідентифікація, як передумова успішної самореалізації індивіда. Нобелівський лауреат з економіки К. Ерроу зазначає, що довіра є «невидимим соціальним інститутом» та своєрідним «мастилом» спеціальної системи в економічній, політичній та моральній сфері. На його думку, загальне благо можна досягнути шляхом чесної конкурентності, основою якої є довіра та відповідальність [18].

Високий рівень довіри також може мати негативний вплив. Найбільш точно це можна відстежити в соціальних групах, утворених в колективах підприємств та організацій з метою командної роботи. Надмірна довіра призводить до таких негативних наслідків:

- зниження конструктивної критики, прийняття неефективних рішень (начальник-підлеглий);
- послаблення контролю за якістю виконання завдань (контроль замінюється довірою);
- порушення інформаційного взаємообміну (знижується запит на пошук об'єктивної інформації, вона замінюється авторитетною думкою члена групи);
- зловживання довірою (послаблюється увага до ризиків, маніпуляцій).

Існування в суспільстві груп з високим рівнем міжособистісної довіри може загрожувати зміщенню довіри та її сегментації. Виникає ризик поділу суспільства за

ознакою «свій-чужий». Ці наслідки в кінцевому результаті послаблюють потенціал суспільства загалом.

Руйнація довіри внаслідок тривалого зловживання нею є деструктивною для будь-якого соціуму. Френсіс Фукуяма визначає довіру тим фактором, що визначає прогрес і діє на мікро, мезо та макро рівнях. Вона відповідає за безпеку індивіда, забезпечує йому самореалізацію, і є фундаментальною основою всіх соціальних відносин [13].

Отже, у висновку можна сказати, що довіра грає величезну роль у формуванні соціального капіталу. Індивіди, які довіряють одне одному більш схильні співпрацювати, ділитися ресурсами та інформацією. Це стимулює ефективну взаємодію та сприяє розвитку спільноти. Довіра допомагає зменшувати витрати на контроль і моніторинг, що веде до більшої ефективності взаємодії й розвитку спільноти. Таким чином, довіра виступає основним аспектом у формуванні, розвитку та підтримці соціального капіталу.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши становлення та розвиток соціального капіталу, можна зазначити, що основні аспекти цього поняття існували в суспільстві давно, однак формування його цілісного розуміння відбулось тільки в другій половині ХХ століття. Наразі цікавість до концепції соціального капіталу серед дослідників зростає, тривають активні дискусії щодо його трактування.

У роботі було досліджено форми існування соціального капіталу. Різні науковці виділяють різну їх кількість та найменування. Також визначено різноманітні чинники соціального капіталу, такі як взаємна довіра, мережеві зв'язки, соціальні норми та цінності. Вони впливають на формування соціального капіталу.

У розділі також було проаналізовано основні підходи до вимірювання соціального капіталу. Вони варіюються залежно від трактування поняття соціальний капітал, а також від особливості країн, в яких його вимірюють. Основою досліджень рівня розвитку соціального капіталу є вимірювання його окремих аспектів, за допомогою аналізу певної групи показників.

У ході роботи було визначено, що довіра є основним аспектом формування соціального капіталу. Вона має неабиякий вплив на створення соціальних мереж в суспільстві, їх стабільність та ефективність. Рівень довіри в країні залежить від рівня її розвитку, і навпаки.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Вплив соціального капіталу на економічне відновлення

Практичний досвід високорозвинених країн світу свідчить, що розвинене громадянське суспільство, мережа морально-етичних норм та правил є наслідком позитивного впливу соціального капіталу. Розквіт суспільства є фундаментом соціально-економічного розвитку та відновлення економіки держав. Український дослідник А. Л. Багнюк зазначає, що соціальний капітал є основою створення громадянського суспільства, яке являє собою сукупність різноманітних груп та асоціацій, що знаходяться між родиною та державою. Вони об'єднуються задля відстоювання та впровадження власних інтересів, які в майбутньому сприяють покращення умов життя для усього суспільства [19]. Низький рівень громадянського суспільства не дозволяє йому самостійно приймати суспільно-важливі рішення, потребує контролю та втручання держави. Чим нижчий рівень соціального капіталу, тим більше вимагається державної присутності у суспільстві. В умовах поширення глобалізації, роль соціального капіталу суттєво підвищується. Науковці часто відзначають великий вплив соціальних відносин у суспільстві на кількість та якість зв'язків між економічними суб'єктами, якість ділової репутації, рівень довіри між клієнтами та партнерами на рівень розвитку економіки.

Соціальний капітал може впливати на економіку у двох напрямках: горизонтальному та вертикальному. У горизонтальному напрямку роль соціального капіталу полягає в контролі та координації дій економічних агентів без участі держави. У вертикальному – соціальний капітал консолідує суспільство для колективних дій та ефективного функціонування соціально-правових інституцій держави. Можливістю економічного зростання будь-якого суспільства є високий рівень використання природних та трудових ресурсів. Існують такі варіанти оцінки впливу соціального капіталу на економіку країни:

- високий рівень довіри у суспільстві дає змогу уникнути шахрайства в процесі здійснення економічної діяльності;
- вивільнення економічного ресурсу, призначеного для контролю за добросовісністю працівників, можуть бути перенаправлені на модернізацію виробництва;
- високий рівень довіри до держави впливає на сприятливий інвестиційний клімат;
- участь громади у прийнятті економічних рішень гарантує ефективну роботу державних органів;
- покращення комунікативних зв'язків у суспільстві дозволяє оптимізувати обмін інформацією, сприяє поширенню нових технологій та видів діяльності [20].

Довіра, яка на думку багатьох дослідників є головним аспектом соціального капіталу, відіграє важливу роль у формуванні позитивних зв'язків між суспільством та владою. Її високий рівень говорить про те, що державні інститути виправдовують очікування громадян, що в свою чергу, сприяє розвитку підприємницької діяльності та зменшенню тіньової економіки. Як фактор для відновлення економіки, це сприятиме збільшенню фінансових надходжень до державних бюджетів та розвитку позитивного інвестиційного клімату. Це призведе не лише до внутрішньодержавного порозуміння, але і покращення оцінки держави на міжнародному рівні.

Краудфандинг є ще одним позитивним наслідком розвитку соціального капіталу, який безперечно впливає на економічне зростання країни. Цей, досить новий спосіб кооперації соціуму для фінансової підтримки певних проектів, стає альтернативним джерелом залучення великих коштів, методом об'єднання багатьох інвесторів, з невеликим запасом ресурсів. В державах з нерозвиненим фондовим ринком, низькою довірою до банківської системи такий спосіб відкриває багато нових можливостей для молодих підприємців (рис. 2.1)

Приблизний обсяг ринку краудфіндингу в усьому світі з 2017 по 2023 р. з прогнозом з 2024 по 2028 р

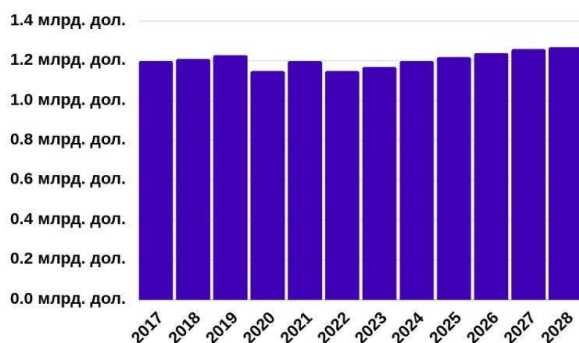

Рис. 2.1 Приблизний обсяг ринку краудфіндингу в усьому світі з 2017 по 2023 р. з прогнозом з 2024 по 2028 р.

Джерело: Сформоване автором на основі даних з джерела [21].

За даними з сайту Statista, можемо побачити збільшення обсягу ринку краудфіндингу в світі, протягом останніх років. Однією з передумов такої тенденції є розвиток соціального капіталу в суспільстві. У свою чергу, краудфіндинг підтримує малий бізнес, фінансує інновації та залучає інвестиції, чим самим капіталу позитивно впливає на економіку.

У країнах, з високим рівнем соціального капіталу, підприємці мають значно менші трансакційні витрати. Це пов'язане безпосередньо з відсутністю необхідності постійного моніторингу поточних справ, заохочуванням підписання контрактів оскільки основою формування певних груп є довіра. Також, як зазначалось раніше, соціальний капітал зростає, коли його використовують. Розширення соціальних мереж дозволяє зменшити витрати на пошук партнерів. Вони, як основа побудови державних інституцій, сприяють впровадженню певних законів, які мінімізують ризики корупції на всіх рівнях, забезпечують відсутність тиску на бізнес з боку держави, тим самим сприяють розвитку підприємницької діяльності.

Соціальне підприємництво теж наслідок наявності в суспільстві позитивного соціального капіталу. Це вид підприємництва, основною метою якого є вирішення проблем та потреб суспільства. Унікальністю цього виду бізнесу є поєднання

благородної місії допомогти людям у вирішенні їх соціальних потреб, з бажанням отримати прибуток від наданих послуг чи реалізованих товарів. Це економічне явище дозволяє своєчасно і якісно надати соціальні послуги, водночас зменшуючи соціальну напругу в державі, одночасно підвищуючи її соціальний розвиток, шляхом створення нових робочих місць та підтримки вразливих категорій населення. Основними ознаками соціального підприємництва є:

- інноваційність діяльності (спроби вирішувати соціальні проблеми нестандартними шляхами; використання заходів спрямованих на покращення взаємовідносин в соціальних групах; поліпшення умов праці, економічних, культурних і політичних сфер життя громадян);

- поєднання шляхів вирішення соціальних потреб з метою отримати прибуток, який можна використати, як для подальшого розвитку підприємства, так і для покращення соціально-економічних умов його працівників;

- звітність перед громадськістю (інформування суспільства про результати їх діяльності й реалізацію поставлених соціальних цілей);

- велика кількість ризиків (непопулярні для традиційного бізнесу сфери діяльності, використання прибутків безповоротно, низька окупність) [22].

Станом на 2024 рік кількість соціальних підприємств у світі сягає майже 10 мільйонів. Їх загальний дохід складає близько 2 трильйони доларів на рік, а чисельність наданих ними робочих місць становить 200 мільйонів [23].

Дослідники виділяють три рівні впливу соціального капіталу на економічне відновлення: мікро (індивід, домашнє господарство); мезо (територіальні громади); макро (суспільство, держава). Якщо говорити про окремо взятого індивіда, то варто зауважити, що «позитивний» соціальний капітал, безперечно, забезпечує його розвиток, побудова міцних соціальних зв'язків сприяє освітньому процесу. У свою чергу, висококваліфіковані працівники, наділені комунікативними здібностями, формують осередок успішного підприємства. З цього можемо зробити висновок, що інтелектуальні здібності особистості в сучасному світі займають провідну роль в побудові економічної стійкості.

Територіальні громади, які формуються на принципах довіри, загальноприйнятих нормах та правилах мають значно вищі показники ефективності. Їх спільна робота зосереджена на тому, щоб забезпечити вирішення тих чи інших проблем. Вони здатні опанувати власні бажання, для досягнення спільної мети. Такі соціальні групи в суспільстві сприяють розвитку регіонів. Дана теорія була досліджена ще у 1960-х роках американцем Р. Патнемом в співпраці з іншими вченими. Він, аналізуючи підприємства різних регіонів Італії, визначив зв'язок між їх економічними та неекономічними показниками. Рівень економічного та політичного розвитку суспільства, має безпосередній зв'язок з рівнем соціальних мереж, побудованих у ньому. Соціум, який має вищі показники довіри та дотримання норм взаємодії, має і вищий рівень добробуту окремо взятого індивіда. Таке суспільство здатне самостійно приймати рішення та ефективно впроваджувати його в життя, що призводить до позитивних наслідків для усіх його членів. Отже, рівень соціального капіталу, впливає на рівень розвитку певного регіону чи громади [10].

Соціальний капітал в сучасному світі виступає одним з чинників зміни та регулювання економічного устрою держави. Високий рівень довіри у суспільстві є одним з факторів побудови конкурентоспроможної ринкової економіки країни на світовій арені. Наявність в суспільстві активної громадянської спільноти, призводить до створення сприятливого середовища для ведення підприємницької діяльності. Така група може впливати на прийняття законів для регулювання втручання держави в бізнес, адже чим вищий рівень довіри в суспільстві, тим меншою є необхідність зовнішніх чинників управління. Дуглас Норт приходять до висновку, що соціальний капітал може виконувати функції держави. Він вважає, що державні інститути існують для того, щоб формувати певну систему правил поведінки в веденні бізнесу. В свою чергу наявність міцних соціальних мереж зменшує цю необхідність. Загальноприйняті норми та правила, довіра всередині суспільства дає можливість ефективного функціонування економіки. Така поведінка мінімізує ризики для всіх членів підприємницької діяльності, забезпечує створення надійного інвестиційного середовища, чим самим продукує економічний розвиток [24].

Визначивши позитивний вплив соціального капіталу на економічний розвиток, виникає питання в оптимізації його використання. Якщо брати до уваги, що його основним чинником є довіра, то варто розуміти, що соціальний капітал не може бути безкінечним. Він має ризик миттєво зникнути в результаті несприятливих обставин, а період його відновлення зазвичай займає чимало часу. Соціальний капітал може корисним у покращенні освітнього процесу, забезпеченні охорони здоров'я, боротьбі з корупцією та іншими видами злочинів і лобіюванні цих питань на законодавчому рівні. Розуміння своєї важливості та впливовості на формування державного устрою, забезпечить зростання рівня довіри серед суспільства до органів влади. Такі процеси сприятимуть розвитку підприємств, оскільки в суспільстві існуватиме розуміння захищеності прав та можливості безпечного ведення бізнесу.

Проаналізувавши надану вище інформацію, можемо зазначити, що соціальний капітал має багато форм впливу на економічний розвиток країни. Його можна прослідкувати, як на прикладі окремо взятого індивіда, так і на прикладі держави в цілому. Соціальний капітал сприяє інвестиційній діяльності, розвитку інноваційних технологій, зменшенню витрат на побудову нових партнерських угод, запобіганню шахрайству, покращенню співпраці держави і бізнесу.

2.2. Роль громадських організацій та волонтерства в Україні в умовах війни

Аналізуючи сторінки історії незалежної України, можемо побачити, що саме в найважчі роки відбувався найбільший розквіт громадських організацій та волонтерського руху. Така тенденція зумовлена умінням українського суспільства об'єднуватись в періоди криз, задля вирішення нагальних питань та збереження державності. Одним з таких прикладів стала Революція Гідності та всі події, які відбулись після неї. Саме тоді в Україні, на протипагу усім проблемам, почали активно розвиватись громадські організації та волонтерський рух, які своїми діями сприяли врегулюванню ситуації. Основна діяльність таких угруповань у цей період в Україні була спрямована на підтримку армії, допомозі переселенцям та

малозахищеним верствам населення. Тим самим вони підтримували суспільство та зменшували навантаженість на державні інституції (рис. 2.2).

Діяльність волонтерських організацій у 2014 році.

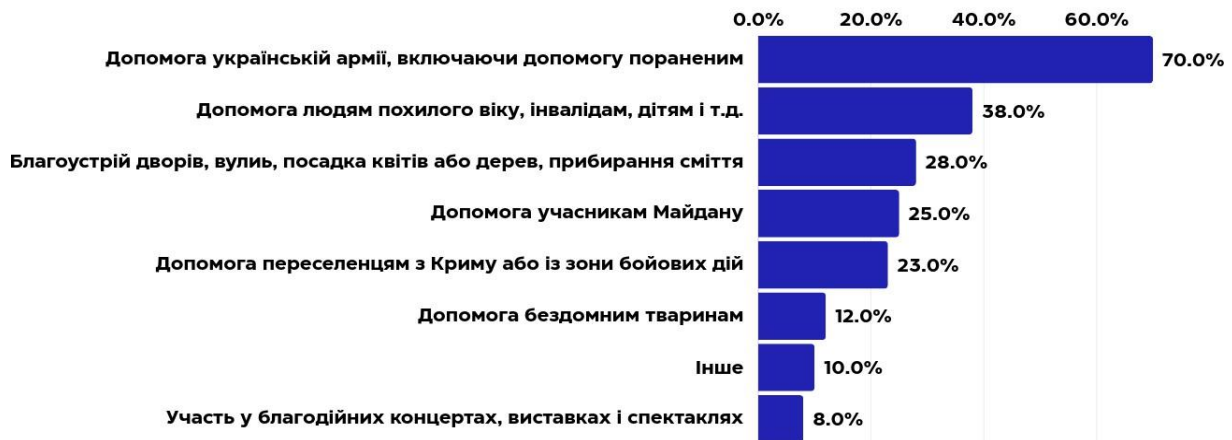

Рис. 2.2 – Діяльність волонтерських організацій України у 2014 р.

Джерело: складене автором на основі джерела [25].

Дані з дослідження “Волонтерський рух в Україні” [25], яке здійснила українська дослідницька компанія GfK Ukraine у 2014 році свідчать про велику довіру від суспільства до діяльності таких груп та їх позитивний вплив на майбутнє країни. Люди зазначали, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру в Україні, а також що він є одним з елементів побудови громадянського суспільства (рис. 2.3).

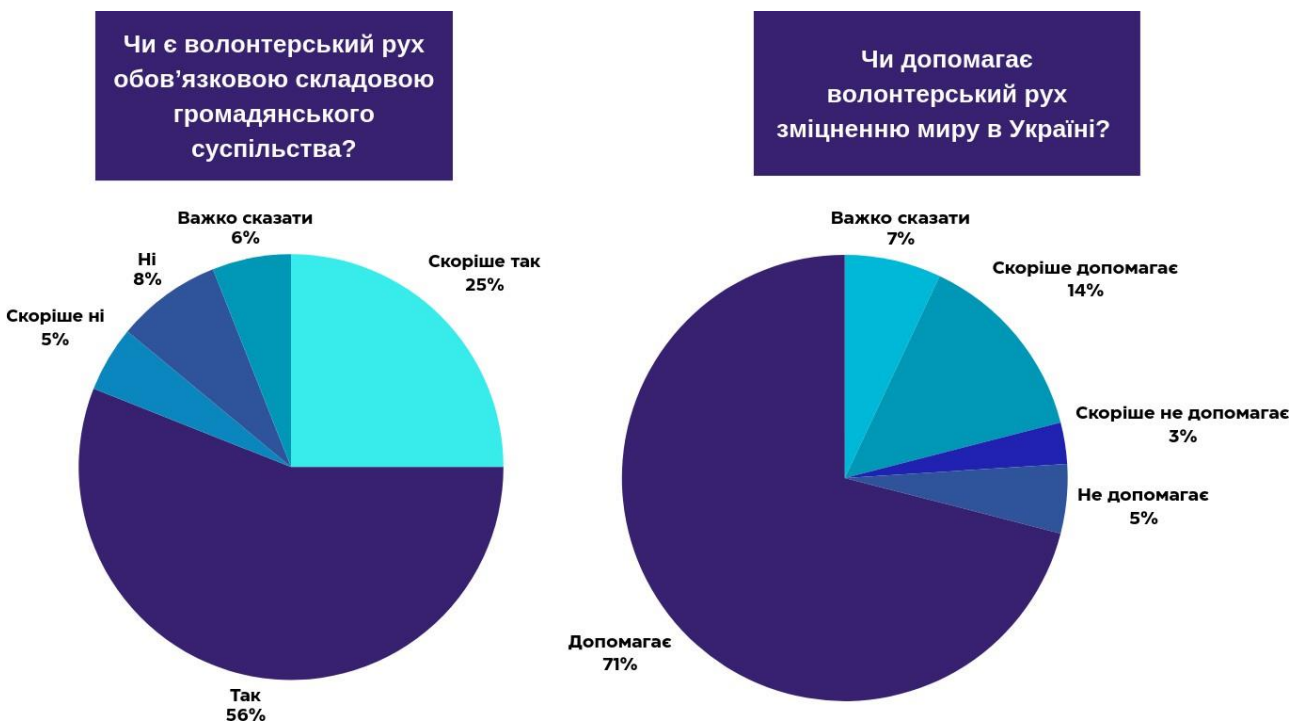

Рис. 2.3 – Ставлення до волонтерських організацій в українському суспільстві в 2014 р.

Джерело: складене автором на основі джерела [25].

У 2021 році українським інтернет-виданням «ЗМІ для змін» ГО «Детектор медіа» було опубліковано статтю, у якій лідери громадських організацій ділились тим, як їх організації сприяли розвитку тієї чи іншої сфери. Зокрема, вони створювали ініціативи для покращення економіки, правозахисту, інклюзії, боротьби з корупцією, врегулювання виборчого процесу, забезпечення охорони здоров'я та інше. Ми можемо побачити, як активна громадська діяльність сприяла якісним змінам країни з 2014 року[26-27]. Протягом усіх восьми років спостерігалось стабільне зростання кількості громадських та благодійних організацій (рис. 2.4).

Динаміка кількості реєстрацій нових громадських та благодійних організацій (2014-2023).

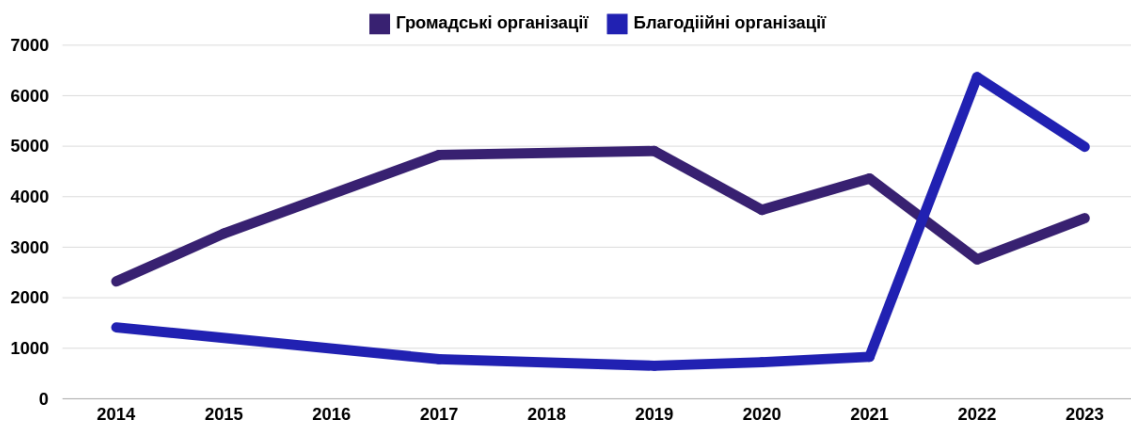

Рис. 2.4 – Динаміка кількості реєстрацій нових громадських та благодійних організацій (2014-2023 роках)

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [28].

Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році критично дестабілізувало до того не легку ситуацію в Україні. Суспільство було змушене миттєво реагувати на виклики, які постали перед ним та щоденно збільшувалися. Для цього воно активно почало об'єднуватись в благодійні та громадські організації або ж долучатись до уже створених, щоб своєю співпрацею сприяти боротьбі країни в надскладний період. Станом на 01.04.2024 в Україні зареєстровано 103602 громадські організації та 30598 благодійних організацій. Вони швидко адаптовувалися до нових реалій, опанували

нові компетенції, налагодили міжгрупові контакти, вдалися в нові сфери діяльності [29].

За даними звіту від Бюро з питань розвитку, демократії та інновацій, Агентства США з міжнародного розвитку та Центру передового досвіду з питань демократії, прав людини та врядування[30], попри усі проблеми, які виникли в наслідок повномасштабного вторгнення, індекс сталості організацій громадянського суспільства покращився (рис. 2.5).

Рис. 2.5 – Загальний рівень сталості ОГС

Джерело: Індекс сталості організації громадянського суспільства [30]

Коефіцієнт загального рівня стійкості, хоч і не суттєво, проте з 3,2 у 2021 р. змінився до 3,1 у 2022 р. Якщо говорити про окремо взяті показники, то правове середовище, організаційна спроможність та адвокація залишились на тому ж рівні, що й у 2021 році. Фінансова життєдіяльність громадських організацій покращилась за рахунок коштів, які надходили від міжнародних донорів, хоча державна підтримка в цьому питанні скоротилася, внаслідок зростання потреб допомоги війську. Найбільшу допомогу надали міжнародні організації ООН, MOM та USAID. Збільшилась також кількість надання послуг (3,2 у 2021 р. – 3,0 у 2022р.). Громадські організації почали допомагати усім потерпілим від повномасштабного вторгнення, для чого полишили свої безпосередні обов'язки, які не потребували негайного врегулювання. Покращилась секторальна інфраструктура (3,2 у 2021 р. – 3,1 у 2022 р.). Для швидкого реагування, співпраці задля спільної мети багато громадських

організацій почали об'єднуватися та створювати відповідні центри, переважно на заході країни, щоб убезпечитись від російських атак. Також як держава, так і великі фонди долучаються до допомоги та підтримки громадянського суспільства в їх активній діяльності та надають їм необхідні ресурси. Вплив громадських організацій на перебіг подій після повномасштабного вторгнення неможливо переоцінити. Вони стали рупорами для об'єднання суспільства та привернення уваги до найактуальніших потреб. Відповідно цього відбувся і зріст публічного іміджу (3,2 у 2021 р. – 3,0 у 2022 р.). Аналізуючи опитування аналітичних центрів можна сказати, що довіра суспільства до ГО, а насамперед БО, значно зросла протягом 2022 року.

Практично усі об'єднання налаштували свою роботу на підтримку суспільства в боротьбі. У 2023 році у звіті з комплексного соціологічного дослідження “Громадське суспільство України в умовах війни” основною сферою діяльності ОГС було виділено допомогу армії та ветеранам (рис. 2.6).

Основні сфери діяльності ГО/БО в 2023 р

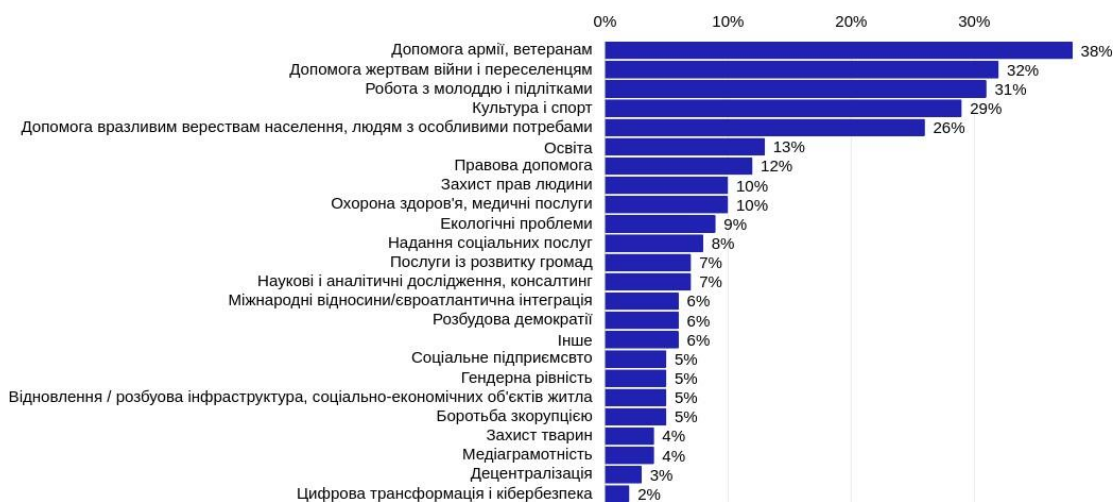

Рис. 2.6 – Основні сфери діяльності ГО/БО в 2023 р.

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [28].

Саме гнучкість громадських організацій, їх здатність швидко мобілізувати ресурси, ґрунтовне знання місцевих потреб та умов, високий рівень довіри суспільства забезпечили незамінність ГО в процесі підтримки країни в умовах війни.

Важкий період, спричинений повномасштабним вторгненням, сприяв збільшенню кількості людей, які почали активно долучатись до уже створених організацій, або ж

формували нові, довкола тих чи інших питань. Залученість громадського суспільства до вирішення нагальних потреб, призвела до збільшення їх повноважень. Організації отримали доступ та вплив на прийняття рішень на місцевому рівні, потенціал для створення діалогу між громадою та владою.

Для постійного функціонування та підтримки своїх членів, а також вирішення великої кількості питань громадським організаціям потрібні фінанси. В період війни, коли їх безпосередні обов'язки значно розширились, постала потреба у збільшенні способів залучити кошти. Станом на 2023 рік основні надходження до бюджетів ОГС склали пожертви, благодійні та членські внески (рис. 2.7).

Джерела фінансування ОГС у 2023 році.

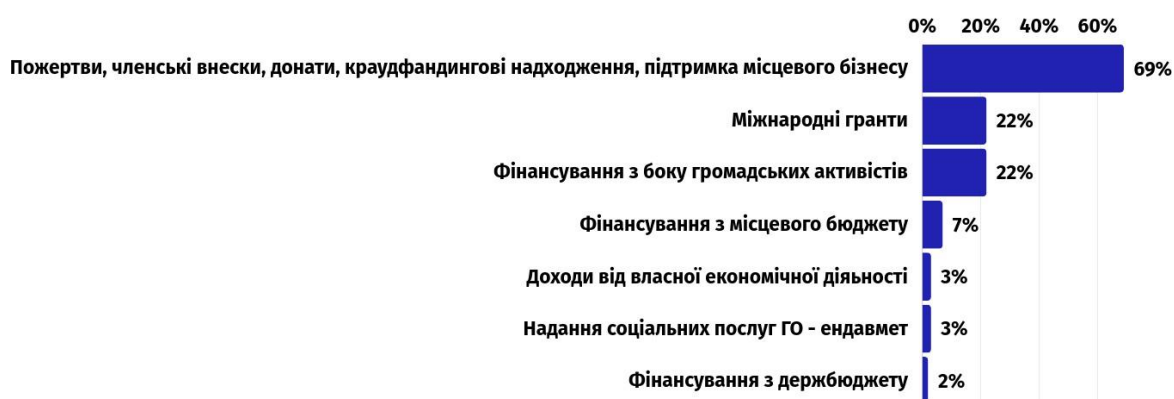

Рис. 2.7 – Джерела фінансування ОГС у 2023 р.

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [28].

Однак ці джерела фінансування є нестабільними. Це викликає ряд проблем у функціонуванні громадських організацій: відсутність достатнього рівня коштів на оплату праці штату працівників (звідси плинність кадрів), брак спеціалістів, відсутність досвіду з фандрейзингу, низький рівень фінансування адміністративних витрат (офіс, склади), відсутність досвіду написання грантових проектів. Кількість питань, які негативно впливають на діяльність ГО достатньо велика, проте основною внутрішньою проблемою, все-таки, залишається відсутність фінансування, що призводить до емоційного вигорання активістів.

Попри усі негаразди та виклики з якими щоденно стикаються громадські та благодійні організації, вони і надалі налаштовані на продуктивну роботу на перемогу України і вбачають свою роль в етапі її повоєнного відновлення (рис. 2.8).

Яку основну роль мають відігравати громадські організації в процесі відновлення України.

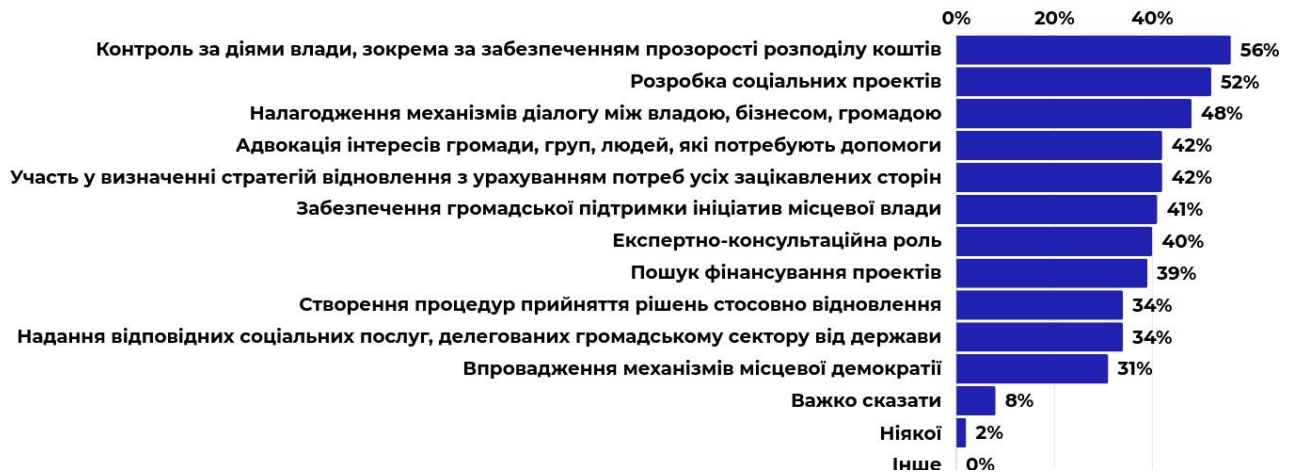

Рис. 2.8 – Основна роль громадських організацій в процесі відновлення України, на думку їх членів

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [28].

Проаналізувавши інформацію про громадську та волонтерську діяльність українського суспільства протягом останніх 10 років можна сказати, що саме вони допомогли вистояти в найважчі часи. Кооперація людей довкола спільної мети призвела до вирішення більшості проблем, які вже більше 10 років, одні за одними виникають перед українським суспільством. Збори великих сум коштів, розбори завалів, вивезення тварин з прифронтових територій, пошук для них нових сімей, плетіння маскувальних сіток, безоплатне навчання домедичної допомоги, збір дронів – це все щоденна робота, над якою працюють громадські та волонтерські організації, щоб завтра ми стали на один день ближче до перемоги. Такі тенденції в нашому суспільстві дають віру в можливість швидкого повоєнного відновлення країни.

2.3. Роль держави у формуванні соціального капіталу, як одного з факторів економічного відновлення

Однією з передумов формування позитивного соціального капіталу в суспільстві є державна політика спрямована на покращення життя індивідів та створення

сприятливого середовища для їхнього розвитку. Кожна людина має мати можливість повністю реалізувати свій потенціал і здійснювати власні стратегії своєї реалізації. Такі процеси не тільки забезпечать розквіт окремо взятих особистостей, але створять підґрунтя для формування сильної політичної, соціальної та економічної систем держави в майбутньому.

Побудова міцного соціального капіталу передбачає інвестиції в інтелектуальні здібності індивіда, зокрема в раннє навчання, а також навчання протягом життя. Тому одним з першочергових завдань, яке стоїть перед державою, є побудова ефективної системи освіти. Вона сприятиме розвитку людського капіталу, що в свою чергу, буде позитивно впливати на формування міцних соціальних мереж у суспільстві. Окрім навчального процесу, освіта дає молоді розуміння про норми, та цінності, які панують в суспільстві, а також формує перелік обов'язків, які покладаються на них як на громадян своєї країни. Ще одним позитивним наслідком високого рівня освітньої системи є вища продуктивність зайнятого у роботі населення. Якщо батьки, які працюють, впевнені що їх діти отримують належний догляд та освіту, їх ефективність в робочому процесі буде більшою. Якісна робоча сила збільшує шанси бізнесу на успіх, він, в свою чергу, покращує економічне становище громади.

Важливими факторами побудови міцного соціального капіталу є доступність житла, безпека місця проживання, гарантії отримати належний догляд і піклування у літньому віці, інвестування в розвиток молодіжних освітніх програм, створення місць для проведення активного та здорового способу життя, можливість отримати освітні послуги з подальшим працевлаштуванням. Ці всі аспекти залежать від рівня розвитку та ефективності соціальної сфери країни. Завдання всіх державних інституцій, національних урядів, громадських організацій є в побудові справедливого, рівноправного суспільства, з рівним доступом усіх верств населення до соціальних благ, усуваючи дисбаланси. Соціальна та моральна стабільність суспільства впливає на його економічне зростання. Показник рівня добробуту суспільства є прямо пропорційним показнику його економічного розвитку [31].

Ступінь розвитку соціальної сфери досліджується Світовим індексом Index Good Country [32]. У 2024 році Україна посіла 57 місце зі 153 країн. Можемо побачити, за

показником науки та технології ми перебуваємо на першому місці, що, зокрема, свідчить про належний рівень освітніх процесів. Проте суттєві проблеми існують в питанні безпеки та екології, такі тенденції підсилюються негативними наслідками повномасштабного вторгнення росії. Державні інституції повинні, якомога більше уваги приділять проблемним питанням та сприяти якомога швидшому їх врегулюванню наскільки це можливо (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рейтинг України за кожним показником Index Good Country

Рейтинг	Показник	Аспекти дослідження
1	Наука та технології	<ul style="list-style-type: none"> - кількість іноземних студентів - експорт журналів - міжнародні публікації - Нобелівські премії - патенти
90	Культура	<ul style="list-style-type: none"> - міжнародні події - експорт культурних продуктів - свобода пересування, тобто візові обмеження - свобода преси - прострочені внески ЮНЕСКО, як % внеску
153	Міжнародний мир та безпека	<ul style="list-style-type: none"> - миротворчі війська - заборгованість перед бюджетами миротворчих операцій ООН як % внеску - міжнародний насильницький конфлікт - експорт зброї - інтернет-безпека
17	Світовий порядок	<ul style="list-style-type: none"> - благодійність - розміщені біженці - народжуваність - підписані договори з ООН - породжені біженці
137	Планета та клімат	<ul style="list-style-type: none"> - екологічний слід - дотримання екологічних угод - експорт небезпечних пестицидів - частка відновлюваної енергії - озон
47	Процвітання та рівність	<ul style="list-style-type: none"> - відкрита торгівля - волонтери ООН закордоном - відмивання грошей - відтік ПІІ

		- допомога розвитку
55	Здоров'я та добробут	- харчова допомога - фармацевтичний експорт - надлишкові добровільні пожертвування ВООЗ - пожертвування гуманітарної допомоги - дотримання міжнародних медичних правил

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [32].

За рейтингом щастя від ООН у 2024 році населення України посіло 105-те місце зі 143 країн. Рейтинг здійснюється на основі трирічної оцінки якості життя населення, шляхом опитування людей, яких попросили оцінити, наскільки вони задоволені життям за 10-бальною шкалою. Найщасливішими в Україні виявились люди віком до 30 років, серед нещасних – населення віком від 60 років, що пояснюється низьким рівнем пенсій, медичного та соціального обслуговування. Причинами такого низького рівня соціального забезпечення малозахисчених верств населення є: соціальна нерівність, безробіття, відсутність інклюзивних установ, що забезпечать рівний доступ до робочих місць, війна [33].

Соціальне підприємництво може сприяти вирішенню проблем соціальної сфери, а також розвитку соціального капіталу країни. У 2019 році фонд Thomson Reuters, об'єднавшись з Deutsche Bank CSR Made for Good, провели опитування, щоб визначити країни з найбільш сприятливими умовами для розвитку соціального підприємництва. Для цього дослідження були зібрані дані з 45 держав світу з найбільшими економіками. Основними критеріями оцінювання стали: державна підтримка, залучення кваліфікованого персоналу, обізнаність громадськості, можливість своєю працею заробляти на життя, швидкість розвитку та доступ до інвестування. За такими показниками було визначено топ-10 країн, з найбільш сприятливими умовами для розвитку соціального підприємства (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рейтинг топ-10 країн з найсприятливішими умовами для
розвитку соціального підприємства

Загальний рейтинг	Країни	Державна підтримка	Залучення кваліфікованого персоналу	Громадське розуміння	Можливість заробляти на життя	Розвиток	Доступ до інвестицій
1	Канада	72,92	68,75	56,25	77,08	95,83	62,5
2	Австрія	68,18	50	54,17	77,08	83,33	54,55
3	Франція	70,83	64,58	43,75	62,5	79,17	50
4	Бельгія	70	47,73	47,73	66,67	84,09	61,36
5	Сінгапур	77,08	27,08	50	52,08	81,25	50
6	Данія	54,55	81,82	54,17	45,45	77,08	34,09
7	Нідерланди	56,25	54,17	39,58	62,5	79,17	47,73
8	Фінляндія	58,33	77,27	43,75	77,08	68,75	36,36
9	Індонезія	52,08	45,83	41,67	56,25	91,67	40,91
10	Чилі	54,17	58,33	58,33	45,83	79,17	47,92

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [23].

Розвиток сфери соціального підприємництва в Україні перебуває на ранніх етапах. Якщо брати до уваги аспекти опитування від Thomson Reuters та Deutsche Bank CSR Made for Good, які слугували основними факторами для визначення рівня сприятливого середовища для розвитку соціальних підприємств у країнах, можна дійти до висновку, що українське суспільство стикається з великою кількістю проблем у цій сфері. Відсутність суттєвої фінансової та законодавчої державної підтримки, низький рівень залучення суспільства через брак інформаційної підтримки, залежність від іноземних донорів. Ці негативні передумови створення соціального підприємства в Україні стали основною причиною такої малої їх кількості в державі. Каталог соціальних підприємств України 2013 року містить інформацію лише про 41 соціальне підприємство, а станом на вихід другого такого каталогу 2016-2017 років їх кількість не суттєво зросла до 150. В довоєнний 2021 рік за різними даними в Україні налічувалось близько 1000 соціальних підприємств, які були розташовані по всій території України. Вони спрямовують свою діяльність на забезпечення різних соціальних потреб, часто поєднуючи різні види діяльності з

початком повномасштабного вторгнення запит на соціальне підприємництво в Україні суттєво зріс [34]. Зокрема, потреба у розвитку соціального підприємництва була спровокована різким збільшенням кількості малозахисених верств населення. Державні інституції повинні створити сприятливе середовище для розвитку соціального підприємництва, як одного з методів відновлення та розвитку економіки в майбутньому.

Рівень довіри до державних інституцій є критичним фактором для розвитку соціального капіталу в країні. Коли громадяни вірять у справедливість та ефективність державних установ, вони більш схильні дотримуватися законів і норм, співпрацювати з іншими членами суспільства та активно включатися у громадські справи. Це веде до зміцнення взаємодії між громадянами, підвищення рівня взаємодопомоги та сприяє розвитку громадянського суспільства. За даними соціологічного опитування від січня 2024 року, яке на постійній основі проводить Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, рівень довіри до державних інституцій в Україні низький [35]. Люди в нашій країні більш схильні довіряти громадським та волонтерським організаціям, це зумовлено їх чесною та відкритою діяльністю, спрямованою на боротьбу країни в стані війни та її майбутньому розвитку (рис. 2.9).

Довіра до соціальних інституцій в Україні 2024 р.

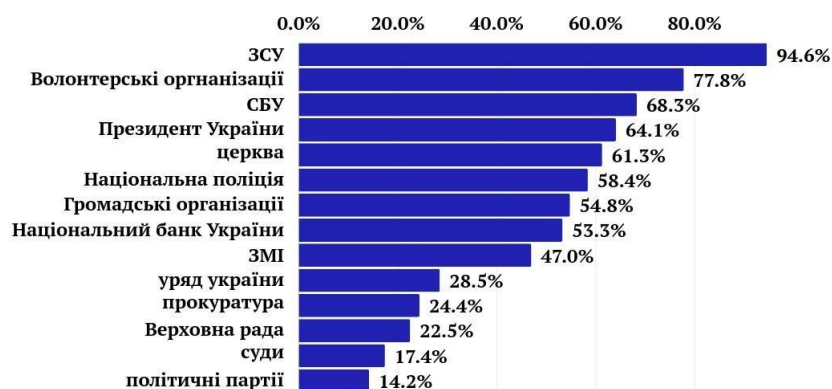

Рис. 2.9 – Рівень довіри до соціальних інституцій в Україні в 2024 р.

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [35].

Низький рівень довіри пояснюється неефективністю державних інституцій у вирішенні соціальних проблем та захисту прав громадян. Корупційні скандали, відсутність прозорості в управлінні, неефективність судової реформи підкреслюють недовіру у компетентності державних інституцій. Також слабкість правової системи та непрозорість в процесах прийняття рішень зумовлюють відчуття безпорадності та безправ'я серед громадян. Недостатня відповідальність посадових осіб перед суспільством, недостатня взаємодія між владою та громадянами у процесі прийняття рішень також поглиблює цю проблему. Бюрократизація державного апарату, втручання адміністративних осіб в організацію та здійснення підприємницької діяльності, впровадження неформальних правил проведення бізнесу, вивели корупцію в Україні на панівне місце. Всі ці ознаки спотворюють етику партнерських відносин, провокують неповагу до законів та прагнення до збагачення за рахунок ущемлення інтересів партнера. Шляхом вирішення ситуації, що склалася є удосконалення формальних інститутів, затвердження в них позитивних моральних якостей і норм поведінки поширених на усі верстви населення, визнання верховенства права (рис. 2.10).

Недовіра до соціальних інституцій в Україні 2024 р.

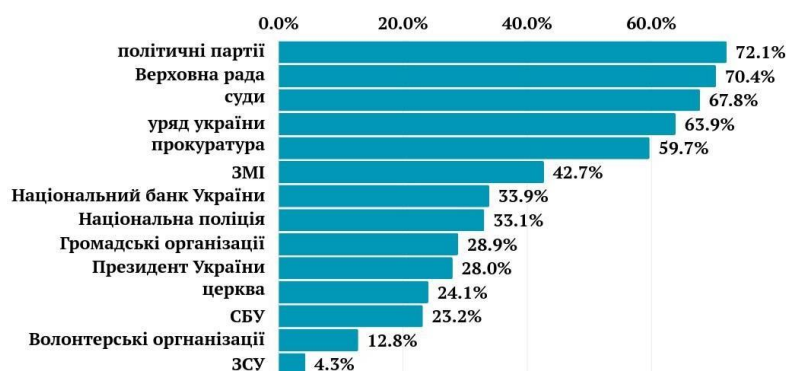

Рис. 2.10 – Рівень недовіри до соціальних інституцій в Україні в 2024 р.

Джерело: сформоване автором на основі даних з джерела [35].

Усвідомлення ролі держави у формуванні соціального капіталу виступає ключовим фактором для забезпечення економічного відновлення. Держава відіграє головну роль у побудові довіри та співпраці в суспільстві, що є основою соціального капіталу.

Шляхом забезпечення прозорих та справедливих інституцій, реалізації соціально-економічних програм та політик, держава стимулює позитивні взаємодії між громадянами, підвищуючи відчуття власної дієздатності та відповідальності. Створення сприятливого середовища для розвитку громадських ініціатив, сприяє збільшенню взаємодії між різними секторами суспільства та ефективнішому використанню ресурсів і можливостей. Ініціативи, спрямовані на підтримку соціального підприємництва та соціальних інновацій, сприяють зростанню підприємницької активності та створенню нових робочих місць. Це, в свою чергу, покращує рівень довіри до владних структур та створює передумови для сприятливого економічного клімату, що обумовлює ефективне економічне відновлення. Таким чином, активна роль держави у формуванні соціального капіталу виступає одним із ключових факторів стабільного економічного розвитку країни.

Висновки до розділу 2.

У другому розділі було визначено, що соціальний капітал позитивно впливає на економіку держави. Він сприяє розвитку краудфандингу, як альтернативи фінансування різних проектів; зменшує рівень трансакційних витрат для підприємців, створює сприятливі умови для розширення їхньої діяльності; зменшує навантаженість на державу, шляхом формування соціальних підприємств, які сприяють працевлаштуванню малозахищених верств населення та вирішенню соціальних проблем.

Громадські та волонтерські організації в період війни в Україні займають вагомe місце в забезпеченні життєдіяльності держави. Вони допомагають війську, внутрішньо переміщеним особам, ветеранам, дітям-сиротам, бездомним тваринам. Також створюють освітні ініціативи, щоб забезпечити суспільство знаннями, які необхідні в умовах війни, зокрема надання першої домедичної допомоги.

Держава відіграє важливу роль в формуванні соціального капіталу, який в майбутньому сприяє розвитку економіки. Ефективна діяльність державних інституцій впливає на покращення соціальної сфери, що забезпечує добробут

суспільства. Справедливість та дотримання законодавства представниками влади, сприяє росту рівня довіри до них, що є одним з головних елементів формування соціального капіталу.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

3.1. Становлення та розвиток соціального капіталу в Україні

Процес становлення українського суспільства та формування його як правової держави протягом всієї історії формувався в тісному контексті розвитку соціального капіталу, як універсального інструменту для побудови діалогу між владою та громадянами і подолання інституційної кризи. Аналізуючи історичний зріз трансформацій соціального капіталу в українському суспільстві можна відстежити деякий феномен – об'єднання українців у соціальні групи з метою боротьби проти окупанта. Протягом всієї історії становлення української державності, українці були змушені боротися за право бути суб'єктною нацією і відстоювати основні для себе моральні пріоритети – волю, гідність і честь. Об'єднання заради захисту національних інтересів, справедливості, колективної турботи про ближнього стали фактором, що каталізує формування та функціонування соціального капіталу в Україні.

Починаючи з давньої історії України, на її теренах існували досить розвинені форми соціального капіталу. У племінні часи Скіфії проявлялося колегіальне правління, військова демократія доповнювалася врахуванням громадської думки. У період держави антів панував уже патріархально-аристократичний устрій. Старійшини роду приймали важливі для суспільства рішення, при потребі збираючи віче народу і старців. У княжий період історії України панувала боярська рада, а віче слугувало, як орган самоврядування. В період козаччини основною рушійною силою соціального капіталу стали самоорганізаційні ініціативи українського народу, які були спрямовані на захист прав та свобод українців як нації та України як держави. Основними чинниками формування козаків як інституції стало відстоювання захисту прав та свобод, яке ґрунтувалось на принципах морального обов'язку всіх його членів зокрема і їх спільну відповідальність перед державою Україна. Козаки визнавали рівність всіх перед законом, керувалися звичаєвим правом і доступністю до

правосуддя усіх членів суспільства. Соціальний капітал періоду козаччини показав високий рівень стійкості в умовах постійної окупації, репресивної політики загарбників та асиміляції під впливом окупанта.

У період полонізації України (кінець XIV ст.) під загрозою опиняється існування середнього класу українського суспільства. Однак соціальний капітал цього прошарку суспільства виявився достатньо міцним для того, щоб організувати боротьбу за збереження власної, національної ідентичності. Українська мова, церква, освіта заявили про себе не лише мирними акціями, а й збройними протистояннями, які вилилися у національно-визвольну боротьбу українського народу 1648-1676 років.

З кінця XVII століття починається так зване зросійщення України. Московія знищувала український соціальний капітал системно та послідовно, впроваджувались жорстокі репресії проти непокірних, а також система пільг і «привілеїв» для тих хто погоджувався на колабораціонізм. Запорізьку Січ було зруйновано повністю.

Державна політика московитів ґрунтувалася на відсутності будь-яких морально-етичних принципів, панувало беззаконня, насильство, обман. Всі перелічені обставини повністю руйнували довіру у суспільстві і руйнували його соціальний капітал. Українці знищувалися не лише морально, а й фізично. Така державницька «політика» росіян не сприяла формуванню соціального капіталу. Український народ, основою якого є взаємоповага прав та свобод кожного, не міг змиритися з тоталітарною насильницькою політикою і об'єднувався з метою боротьби проти окупанта. Саме ця мета протягом всього періоду української державності і є тим феноменом формування і нагромадження соціального капіталу в Україні [36].

У формуванні українського соціального капіталу можна чітко виміряти два його важливі фактори: довіра та зрада. Перше з яких виступає як будівник, а друга як руйнівник соціального капіталу. Обидва критерії чітко простежуються і в сьогоденні.

Сучасний український соціальний капітал не є однорідним за своєю структурою. Коли виникає необхідність швидкого об'єднання з потребою реагувати на миттєві запити суспільства, соціальні групи об'єднуються і працюють на користь всього суспільства. Основними складовими соціального капіталу є:

- ✓ громадська спільнота (сім'я, колектив, об'єднання за інтересами);

- ✓ усталені комунікативні мережі;
- ✓ колективна свідомість, єдність [37].

Суттєвим показником значущості соціального капіталу є його ефективне використання як ресурсу. Використання його суспільством визначається за загальними принципами та нормами, основою яких є благо всіх його членів. Однак трапляються і випадки, коли загальний соціальний капітал намагаються використати для досягнення цілей окремої зацікавленої особи, з корисливою метою. Корупція, кумівство, протекціонізм знецінюють результат використання соціального капіталу і підривають рівень довіри в суспільстві. Довіра до державних та політичних структур визначається тим, на скільки вони відповідають взятим на себе зобов'язанням, добросовісно та чесно виконують їх. Формування соціального капіталу у суспільстві відбувається у всіх сферах його життя починаючи від сім'ї, завершуючи політикою. Тому, слід створювати сприятливі умови для збереження теперішнього та формування потенційного соціального капіталу починаючи з підтримки сім'ї, національної та патріотичної свідомості, звичаїв, традицій та культури невідривно від розвитку освіти, науки, економіки. На загальнодержавному рівні слід вести цілеспрямовану політику формування і примноження соціального капіталу. В основі цієї політики має бути розбудова соціальної держави, основне завдання якої є забезпечення добробуту і високого рівня життя населення, захист його прав і свобод, захист інтересів кожного члена суспільства. Такі дії є елементами інвестування не лише в збереження, а й в примноження соціального капіталу суспільства. Підґрунтям такої політики є реальна демократія громадянського суспільства, використання новітніх технологій в економічній сфері, система гарантування високого рівня життя і самореалізації окремого індивіда, високий рівень колективної свідомості нації, мультикультуралізм. Ці всі показники є основною метою побудови та правильного функціонування соціальної держави, а також засвідчують якісну ефективність роботи всіх її інститутів.

Дослідження соціального капіталу в Україні, яке було проведене на замовлення проекту "Трансформація комунікацій" соціологічною групою "Рейтинг" за підтримки проекту USAID показало, що в українському суспільстві переважає позитивний

показник довіри, який все ж таки залежить від рівня доходів окремих соціальних груп. Люди з вищим рівнем достатку виявляють вищий рівень довіри та відкритості, аніж бідні. Однією з найважливіших суспільних інституцій в Україні є сім'я, моделі поведінки у якій проєктуються на інші соціальні групи. Проте, така ситуація має і негативні наслідки, коли родинні зв'язки починають переноситись на робочі процеси. Це породжує толерування корупції, кумівство або ж прикриття злочинів та ухилення від кримінальної відповідальності злочинців. Велика схильність до колективізму стала позитивним фактором на початку повномасштабного вторгнення, коли суспільство продемонструвало небувалу єдність у питаннях, що до війни були спірними. У перший період такий колективізм став основою оборони країни і прикладом використання мобілізаційних ресурсів суспільства у критичні періоди [38].

В умовах тотальної цифровізації та інформатизації суспільства, одним з важливих інструментів формування соціального капіталу стали засоби масової інформації. Незважаючи на велику кількість «швидких» ЗМІ (тг-канали, ютуб-канали, ТБ) українці критично ставляться до отриманої інформації. Враховуючи важливість дотримуватися свободи слова, як одного з акторів демократичного суспільства та формування соціального капіталу в умовах воєнного часу українці розуміють необхідність ведення державної пропаганди, як важливого елементу захисту та боротьби проти агресора. Також, в умовах повномасштабної війни в українців зріс запит в питанні національної самоідентичності, ствердження громадянської позиції. На перший план вийшло також мовне питання. У зовнішньо-політичному дискурсі держави всі розбіжності, що були до лютого 2022 року, нівелювалися. Українці чітко обрали курс євроінтеграції та вступу до НАТО. Підтримка населення вступу до ЄС сягає близько 80%. Учасники тих соціальних груп, які орієнтовані на вступ країни до ЄС, позитивно ставляться до реформ, проявляють вищий рівень довіри до державних інститутів, відкрито проявляють свою громадянську позицію — саме вони і є основою соціального капіталу [39].

У висновку варто сказати, що історичний аналіз розвитку соціального капіталу в Україні, дає розуміння про суттєвий його вплив на політичну, економічну та

соціальну сфери. Його потенціал має як позитивні (високий рівень самоорганізації та довіри в вузьких колах, міцне та стійке громадянське суспільство), так і негативні (низький рівень довіри до влади, корупція) аспекти. Українському суспільству варто спрямувати свої сили на розвиток соціального капіталу в майбутньому, і тоді він стане одним з факторів швидкого відновлення в повоєнний період та забезпечить стабільний розвиток країни протягом років.

3.2. Проблеми формування соціального капіталу під час повномасштабного вторгнення в Україні

Повномасштабне вторгнення стало переломним моментом в сучасній історії України. Аналізуючи будь-яку галузь, етапи її розвитку вже назавжди будуть визначатися дослідниками, як до та після великої війни. Соціальний капітал українського суспільства, незважаючи на його стійкість, також зазнав чимало негативного впливу.

Демографічні зміни стали однією з головних проблем формування соціального капіталу в Україні в період повномасштабної війни. Люди, для збереження свого життя, були змушені залишати свої домівки, громади, країну, а в наслідок цього соціальні зв'язки, які формувались роками, були втрачені. На кінець січня 2024 року кількість українських вимушених мігрантів за кордоном сягала 4,9 млн [40], та майже така ж кількість громадян стали внутрішньо переміщеними особами [41]. Такі процеси зменшили рівень соціального капіталу, оскільки багато набутих соціальних зв'язків було розірвано, а формування нових стикалося з низкою проблем (низький рівень довіри до нового середовища, через його незнання, страх і невпевненість через відірваність від рідних та дому, культурні відмінності, мовні бар'єри та інше).

Ще один демографічний ризик, що чекає Україну, це суттєве зниження рівня народжуваності. Перед країною постане питання перегляду своєї міграційної політики. Наплив мігрантів зі східних країн, може компенсувати втрату працездатного населення. Такий досвід уже мають розвинені країни Європи. Це вже

давно реалії високорозвинених країн світу. Міграційні процеси можуть сприяти національному та культурному розширенню України.

Станом на зараз важко оцінити усі демографічні втрати внаслідок воєнних дій, їх негативний вплив ми будемо відчувати ще багато років після перемоги. З кожним роком перебування за кордоном відсоток людей, які планують повертатись додому зменшується, також ми не можемо спрогнозувати, якою буде кількість людей охочих виїхати за кордон після війни. Такі процеси, зменшуватимуть кількість соціальних мереж в Україні. Директорка Інституту демографії та Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України Елла Лібанова, вважає, що Україні вдасться повернути лише половину людей, які вимушено покинули країну. Зменшення населення, виїзд молодих сімей, вивезення дітей – все це є факторами демографічної кризи, які щодня зростають. Ключовим фактором відновлення України, її економіки та соціального капіталу є люди. Повоєнний розвиток вимагатиме максимальної модернізації всіх економічних процесів, використання освіти, інноваційних ідей, інтелектуальних надбань, які дадуть довготривалу перспективу сталого розвитку України.

Остаточне закінчення війни, покращення соціально-побутових умов, стабільна робота не є 100% гарантією повернення українців з закордону. Трудові мігранти попередніх років працевлаштовувались за кордоном, починали з “нуля” розраховували лише на власний заробіток, а зароблені гроші зазвичай витрачали в Україні (інвестуючи в нерухомість та малий і середній бізнес). Сьогоднішня хвиля вимушено переміщених осіб отримала кардинально інший доступ до соціальних та матеріальних благ у Європі. Працюючи в Україні, вони не мали того рівня доходів, який знезацька отримали, нічого не роблячи у європейських країнах (грошові виплати, соціальне житло, гуманітарна допомога), таким чином, поступово сформувалося споживацьке ставлення, розуміючи, що це не назавжди, люди все ж не поспішають покидати комфортні умови проживання, часто умисно перебільшуючи ризики повернення та проживання в Україні. Ще одним важливим, але мало вивченим чинником, є прогнозування нової хвилі міграції, яке очікувано виникне, після скасування воєнного стану, шанс на возз'єднання сім'ях, масовий виїзд чоловіків за

кордон. За песимістичними підрахунками Україна може втратити ще 750 тис. працездатного населення [42].

Негативним аспектом для формування соціального капіталу в умовах війни є руйнування великої кількості інфраструктури. За даними зі звіту Київської школи економіки прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року склали 155 млрд доларів. Знищення бібліотек, центрів молодіжного відпочину, центрів мистецтва, закладів культури, місць де люди можуть формувати нові соціальні мережі, засновані на спільних інтересах [43], втрата великої кількості освітніх закладів, як головних місць генерації соціального капіталу [44], призводить до зменшення кількості соціального капіталу в суспільстві.

Україна постала перед викликом відновлення не лише соціальних потреб населення, а й забезпечення їх ментальної стабільності. Високий рівень стресу та тривоги, соціальна ізоляція, депресивні настрої, спровоковані постійною загрозою життю, погіршують участь в спільнотах, що призводить до зниження рівня соціального капіталу цих людей. Під час повномасштабної війни на дестабілізацію ситуації в суспільстві суттєво впливають інформаційні кампанії ворога. Соціальний капітал, що складається з довіри, норм і мереж співпраці в суспільстві, значно підривається, коли розповсюджується неправдива інформація. Це відбувається через кілька механізмів. По-перше, дезінформація розколює суспільство, підсилюючи недовіру між різними групами населення. Коли люди не можуть відрізнити правду від брехні, вони стають більш підозрілими один до одного, що послаблює соціальні зв'язки та кооперацію. По-друге, підрив довіри до влади та інститутів змушує громадян сумніватися в їхній здатності керувати країною ефективно. Це може призвести до зниження громадянської активності, політичної участі та підтримки суспільних ініціатив. Також дезінформація сприяє створенню атмосфери страху та невизначеності, що знижує загальний рівень довіри в суспільстві. Люди стають менш готовими до співпраці і взаємодопомоги, що є важливими компонентами соціального капіталу. Усе це разом створює несприятливе середовище для економічного та соціального розвитку, оскільки слабкий соціальний капітал ускладнює реалізацію

спільних проєктів, інновацій і реформ. Таким чином, дезінформація має довготривалі негативні наслідки для соціального капіталу та стабільності країни.

Економічні труднощі під час війни мають серйозний вплив на соціальний капітал країни. Війна призвела до значних економічних збитків через знищення інфраструктури, підприємств і житлового фонду. Це спричинило втрати робочих місць, зниження виробництва та збільшення безробіття. Крім того, війна сформувала значні потреби витрат на оборону і військово-забезпечення, що знизило можливості уряду інвестувати в соціальні програми, освіту, охорону здоров'я та інші важливі сфери. Це погіршило якість життя громадян і знизило рівень доступу до необхідних послуг, що підриває соціальний капітал.

Економічна нестабільність також призвела до інфляції, підвищення цін на товари і послуги, що додатково ускладнило життя людей. Зростання цін на основні продукти харчування, паливо та інші необхідні товари збільшує рівень бідності та соціальної нерівності. Люди стали менш впевненими у своєму майбутньому, що знижує рівень довіри у суспільстві та готовність до співпраці. Економічні труднощі також сприяють міграції, люди змушені шукати кращі умови життя за кордоном. Це призводить до втрати робочої сили та талановитих фахівців, що додатково послаблює економіку країни. Втрата кваліфікованих кадрів робить відновлення після війни ще складнішим і тривалішим процесом. Загалом, економічні труднощі під час війни матимуть довготривалі негативні наслідки для соціального капіталу країни. Вони знижують рівень життя людей, підривають довіру до інституцій та один до одного, посилюють соціальну нерівність і ускладнюють процеси відновлення та розвитку після завершення конфлікту [45].

В період повномасштабного вторгнення Україна стикається з численними викликами, які негативно впливають на формування соціального капіталу. Руїнування соціальних зв'язків через переміщення людей, розпад родин та спільнот, втрата довіри до влади та сусідів, економічні проблеми, погіршення міжособистісних відносин та зростання конфліктів у спільнотах – усе це руйнує соціальний капітал країни. Визначення цих проблем, є першим етапом на шляху до їх вирішення. Державі

потрібно сформуванати правильні механізми, як сприятимуть розбудові та розвитку країни, тим самим сприятимуть формуванню нових соціальних мереж.

3.3. Шляхи підвищення рівня соціального капіталу в Україні після війни

Період повоєнного відновлення вимагатиме швидких та ефективних рішень, які сприятимуть відбудові держави та інтеграції економіки в європейський простір. Для того, щоб створити механізми, які забезпечать ці процеси українські аналітики разом з західними партнерами уже зараз розробляють плани заходів.

З метою прискорення економічного відновлення та зростання України на державному рівні розробляється національна програма «План Відновлення України». Основним гаслом цієї програми є: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». В рамках цієї програми пропрацьовується 10-річний план проєктів спрямованих на: зміцнення інституційної спроможності, зміцнення оборони і безпеки, інтеграцію в ЄС, енергетичну незалежність, відбудову чистого та захищеного середовища, забезпечення макрофінансової стабільності, відновлення та модернізація інфраструктури, модернізація системи освіти та охорони здоров'я. забезпечення ефективної соціальної політики [46].

Українські державні інституції не мають змоги точно підрахувати збитки через пошкоджену власність поки триває війна та обстріли. Обсяги руйнувань, ускладнена логістика зазнають все більших масштабів. Дефіцит державного бюджету значно зростає. Спрогнозувати обсяг коштів, які необхідно буде залучити для відбудови країни майже неможливо, але ефективна державна політика післявоєнної відбудови має мати стратегічний план, який міститиме стратегічне бачення основних напрямків і етапів післявоєнної реконструкції України. Аналітики та дослідники даного питання виокремлюють три стадії післявоєнної реконструкції України:

- стабілізація економічної системи,
- відновлення економічної системи,
- модернізація економіки України та її інтеграція до ЄС[47].

Світовий банк станом на кінець 2023 року зазначив, що для відбудови України протягом наступних 10 років знадобиться 486 млрд доларів. Найбільші витрати в цьому секторі необхідні для відбудови житлових приміщень і вони складають 17% від загальної суми, 15% призначені для транспортних споруд, 14% для комерційних та промислових, 12% для відновлення сільського господарства, 10% для енергетичних об'єктів, 9% для соціального захисту та засобів існування і 7% націлені на управління вибухонебезпечними територіями. Також майже 11 млрд доларів є необхідними для прибирання зруйнованих споруд. Ці цифри не є остаточними, оскільки досі триває війна і щодня росія випускає десятки ракет для знищення об'єктів цивільної інфраструктури. Відновлення країни в таких масштабах, потребує залучення фінансової допомоги від західних партнерів та реалізації спільних проєктів [48].

Важливим завданням для України в повоєнний період стане реінтеграція ветеранів та їхніх сімей. За словами заступника Міністра у справах ветеранів Максима Кушніра після завершення війни кількість таких людей зросте до 5-6 млн осіб. Державі потрібно сформулювати правильну політику, яка допоможе військовослужбовцям повернутись до цивільного життя. Важливо надати їм психологічну підтримку, можливість повернутись до роботи, доступ до ресурсів та послуг, які забезпечують комфортне життя та соціальну інтеграцію [49].

Ще одним з важливих завдань повоєнної реконструкції України є покращення демографічної ситуації та повернення додому вимушених мігрантів. Остаточне завершення війни стане одним з головних факторів для повернення мігрантів в Україну. Однак це не буде вирішальним для осіб, які змогли адаптуватися в інших країнах. Вирішенням цієї проблеми може стати спрощення руху між Україною та країнами перебування мігрантів. Важливим також є психологічний фактор. Українські вимушені мігранти мають бути впевненими, що їх не звинуватять в тому, що вони покинули країну. Такі заходи мають запобігти поділу суспільства на тих хто залишився і поїхав. Слід врахувати також, що приймаючі країни не будуть зацікавлені у поверненні осіб працездатного віку і більше сприятимуть поверненню людей

пенсійного віку чи тих, що отримують соціальні виплати. Отже для повернення вимушених мігрантів з-за кордону державна політика міграційної служби має базуватися на трьох аспектах: економічному (повернення до робочих місць, конкурентна заробітна плата, можливість самореалізації), соціальному (відновлення житлового фонду та інфраструктури, доступність до освітніх послуг та медицини), психологічному (впевненість, що їх радо зустрінуть вдома, впевненість в майбутньому, безпека середовища) [50].

Одним з факторів, який сприятиме швидкому відновленню держави, може стати позитивний соціальний капітал. Для того, щоб зрозуміти усі сильні та слабкі сторони цього явища в українському суспільстві, а також сформувані рекомендації щодо його розвитку можна використати SWOT-аналіз (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз соціального капіталу в Україні

<p style="text-align: center;">S сильні сторони</p>	<p style="text-align: center;">W слабкі сторони</p>
<ul style="list-style-type: none"> • історична тяглість; • міцна мережа громадських організацій; • вміння консолідуватися у кризових ситуаціях; • важливе значення культури; • позитивний досвід громадських ініціатив; • корпоративна культура. 	<ul style="list-style-type: none"> • війна та її негативні наслідки; • низький рівень довіри до владних інституцій; • високий рівень корупції; • демографічна криза; • високий показник нерівності у доходах.
<p style="text-align: center;">O Можливості</p>	<p style="text-align: center;">T загрози</p>
<ul style="list-style-type: none"> • зростання свідомості суспільства; • розвиток соціального підприємництва; • створення механізмів співпраці органів держави та громадського суспільства. 	<ul style="list-style-type: none"> • розширення території бойових дій; • втрата людського капіталу; • політична нестабільність. • кризовий стан економіки; • не реформована судова система.

Джерело: створене автором

Соціальний капітал в Україні має ряд сильних сторін, які допомагають боротися із проблемами, які виникають в суспільстві. Зокрема, під час повномасштабного вторгнення, саме завдяки вмінню швидко об'єднуватися заради спільної мети українське суспільство змогло встояти та не дало окупаційній владі захопити країну. Цей досвід доводить, що соціальний капітал важливий в формуванні держави та забезпеченні стабільності. Однак не варто забувати про проблеми, які існують в цій галузі.

На основі проведеного аналізу можемо констатувати, що соціальний капітал українського суспільства має низку слабких сторін та загроз, які можуть в майбутньому негативно вплинути на його розвиток та не дозволити йому стати одним з чинників економічного зростання. Щоб уникнути негативного розвитку подій українському уряду варто вжити заходів, які допоможуть вирішити уже наявні проблеми та мінімізувати ризики для подальшого розвитку соціального капіталу:

1. Мінімізувати рівень корупції та створити прозорий механізм діяльності влади, щоб підвищити рівень довіри суспільства до державних інституцій;
2. Сприяти розвитку громадських організацій, забезпечити їм фінансову допомогу та створити апарат для врегулювання їх діяльності;
3. Забезпечити громадські організації публічною підтримкою, щоб сприяти розвитку їх позитивного іміджу;
4. Спираючись на європейський досвід, створити платформи для співпраці держави та громадського суспільства [51];
5. Створити освітні ініціативи для мінімізації впливу інформаційної війни на стійкість соціального капіталу;
6. Створити ініціативи та проекти для підтримки малозахищених верст населення, зокрема шляхом стимулювання розвитку соціального підприємництва;
7. Формувати програми для повернення українських військових мігрантів з закордону.

Соціальний капітал має усі шанси стати одним з чинників відновлення економіки в Україні. Для забезпечення цього процесу уже зараз необхідно спрямувати ресурси

для подолання усіх наявних проблем, що стримують його розвиток. Міцні соціальні мережі, які матимуть позитивний імідж серед суспільства, допоможуть залучити якомога більше людей в процеси відбудови країни.

Висновки до розділу 3

Соціальний капітал в Україні протягом історії відігравав важливу роль у політичній, економічній та соціальній сферах. Його можна охарактеризувати як здатність людей до співпраці для досягнення спільних цілей. Існує два ключових фактори формування соціального капіталу: довіра, що веде до його зростання і зрада, яка його руйнує.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало переломним моментом в історії країни та негативно вплинуло на формування соціального капіталу. Основними проблемами стали: втрата людей через міграцію, руйнування інфраструктури, погіршення психологічного стану населення, дезінформація та економічні труднощі.

За допомогою SWOT-аналізу було виявлено сильні та слабкі сторони соціального капіталу в Україні. На основі цього сформовано список рекомендацій для його розвитку.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши розвиток соціального капіталу, стає зрозуміло, що різні аспекти цього явища існували давно, однак формування чіткого поняття, виділення його ключових факторів, було здійснено лише у ХХ ст. Соціальний капітал – це сукупність соціальних мереж, побудованих на довірі та певних уставлених нормах і правилах. Побудова таких мереж слугує фактором розвитку як особистості, так і суспільства в цілому.

В ході дослідження виявлено основні форми соціального капіталу: урядовий; зв'язки та дружні мережі; структурний та когнітивний; індивідуальний та груповий; очікування, норми, символи; інформаційні канали, соціальні норми та очікування. Також визначено його головні функції: підвищення рівня життя, розширення свободи вибору, зміцнення суспільства, підтримка демократії, стимулювання економічного розвитку, зменшення соціальної нерівності та види: позитивний і негативний.

Соціальний капітал не має єдиного визначеного методу вимірювання. Різні підходи фокусуються на вимірюванні рівня довіри, активності в громадських організаціях, якості соціальних мереж, тоді як інші досліджують вплив соціального капіталу на добробут індивідів, економічний розвиток та демократію. Така тенденція дає змогу оцінити соціальний капітал з різних поглядів, робить результати його вимірювання неспівставними.

Довіра є основним елементом формування соціального капіталу, на думку багатьох вчених. Вона сприяє побудові міцних соціальних зв'язків та розвитку спільноти, чим самим стимулює співпрацю та економить ресурси. Однак надмірна довіра має негативні наслідки, вона нівелює контроль над різними процесами, що може стати передумовою їх занедбання. Наслідком таких дій сприятиме руйнуванню довіри, що негативно впливатиме на суспільство.

Високий рівень соціального капіталу в суспільстві позитивно впливає на економіку країни. Зокрема, довіра та чіткі норми поведінки зменшують необхідність у постійному контролі над тими чи іншими процесами – це призводить до зниження рівня трансакційних витрат. Також це сприяє розвитку краудфандингу, як одного з методів фінансування різних проектів, зокрема інноваційних. Сильні соціальні

мережі та спільні цінності сприяють розвитку соціального підприємництва, що сприяє вирішенню великої кількості соціальних проблем.

Однією з ключових характеристик соціального капіталу України є стійкість в періоди найбільших криз. Вплив громадських та волонтерських організацій під час повномасштабного вторгнення важко переоцінити. Вони своєю діяльністю сприяли стабілізації ситуації в Україні. Основними їхніми завданнями стали підтримка армії та ветеранів, допомога переселенцям та постраждалим, згуртовування суспільство та контроль над діяльністю влади. Також опитування лідерів громадських та благодійних організацій, свідчить про те, що незважаючи на усі проблеми, вони і надалі планують функціонувати, задля покращення ситуації в державі.

Усвідомлення важливості держави у формуванні соціального капіталу є вирішальним для економічного відновлення. Через забезпечення прозорих та справедливих інституцій, реалізацію ефективних соціально-економічних програм та підтримку громадських ініціатив, держава сприяє побудові довіри та співпраці в суспільстві. Це, в свою чергу, підвищує підприємницьку активність, створює нові робочі місця та зміцнює довіру до владних структур. Таким чином, активна роль держави у розвитку соціального капіталу є одним із ключових факторів для стабільного економічного зростання країни.

У період повномасштабного вторгнення Україна стикається з численними викликами, які негативно впливають на формування соціального капіталу. Руїнування соціальних зв'язків через переміщення людей, розпад родин та спільнот, втрата довіри до влади та сусідів, економічні проблеми, погіршення міжособистісних відносин та зростання конфліктів у спільнотах – усе це руйнує соціальний капітал країни.

У ході роботи було проведено SWOT-аналіз для визначення сильних та слабких сторін формування соціального капіталу в Україні. З одного боку, історична тяглість, міцна мережа громадських організацій та здатність консолідуватися в кризових ситуаціях є сильними сторонами. З іншого боку, війна та її наслідки, низький рівень довіри до влади та високий рівень корупції залишаються значними викликами для формування міцних соціальних мереж.

На основі цього аналізу сформовано низку рекомендацій, які сприятимуть розвитку соціального капіталу в повоєнний період. Серед них: мінімізація рівня корупції, підтримка громадських організацій, створення платформ для співпраці між державою та громадським суспільством, освітні ініціативи для протидії дезінформації, підтримка соціального підприємництва та програми для повернення українських мігрантів.

Соціальний капітал має потенціал стати одним із чинників відновлення економіки в Україні. Міцні соціальні мережі з позитивним іміджем серед суспільства допоможуть залучити більше людей до процесу. Для забезпечення цього процесу необхідно спрямувати ресурси на подолання проблем, які зараз існують та мінімізацію загроз, які можуть виникнути в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адам Сміт. Дослідження про природу і причини багатства народів / Адам Сміт ; О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. — Київ : Наш формат, 2018. — 736 с.
3. Gary S. Becker. *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press, 1976. — 314 с.
4. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Richardson J. G. (Ed.). New York : Greenwood.
5. James S. Coleman. Social Capital in the Creation of Human Capital. Vol. 94, 1988, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. By The University of Chicago Press.
6. F. Fukuyama. Social Capital and Civil Society. *Third World Quarterly*, Vol 22, No 1, pp 7– 20, 2001.
7. Putnam R. Bowling alone: America’s declining social capital / R. Putnam // *Journal of Democracy*. – 1995. – 6(1). – 65–78.
8. Тітаренко, О. М. (2015). Форми існування соціального капіталу: дослідження науковців. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, (2 (2)), 201-205 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vchnu_ekon_2015_2\(2\)_46.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vchnu_ekon_2015_2(2)_46.pdf).
9. Sandefur, R. L., & Laumann, E. O. (2009). A paradigm for social capital. In *Knowledge and social capital* (pp. 69-87). Routledge.
10. Putnam R. *Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy*. – Princeton: Princeton University Press, 1993. – 45 p.
11. Єрмакова, О. А. (2016). Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Проблеми економіки та управління*, (847), 88-96. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=

[UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VNULPP_2016_847_16.pdf.](https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/24815)

12. Соціалізація економіки України як стратегічна потреба її розвитку : автореф. дис .д-ра екон. наук : 08.01.01 / Зайцев Юрій Кузьмич ; Київ. нац. екон. ун-т. – Київ, 2002. – 26 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/24815>.

13. Fukuyama F. 1995. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. New York, NY: Free Press.

14. Harper R. The measurement of Social Capital in the United Kingdom // Paper prepared for the Conference on SC Measurement (26-27 September 2002 y.). – London : Organisation for Economic Co-operation and Development - Office for National Statistics, 2002. – 9 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.oecd.org/unitedkingdom/2382339.pdf>.

15. Розказов А.Г. Сучасні підходи до вимірювання соціального капіталу / А.Г. Розказов // Державне будівництво. — 2008. — №1. — 9с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_7.

16. Тітаренко, О. М. (2015). Різні підходи до виміру соціального капіталу. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки, (10), 333-338. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkpnuen_2015_10_61.pdf.

17. Grootaert, C. (Ed.). (2004). Measuring social capital: An integrated questionnaire (No. 18). World Bank Publications [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=2PLk-j-etXoC&oi=fnd&pg=PP7&dq=Measuring+social+capital:+an+integrated+questionnaire&ots=6aZsSmNrx3&sig=wHU8zftXESXnI5jm7g6mYrYpJg&redir_esc=y#v=onepage&q=Measuring%20social%20capital%3A%20an%20integrated%20questionnaire&f=false .

18. Arrow K. J. The Limits of Organisation / Kenneth J. Arrow. - N – Y.: W.W. Norton, 1974. – 86 p.

19. Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів: тлумачення і функції / А. Багнюк // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. — К., 2008. — Вип. 71. — С. 14-40. — Бібліогр.: 20 назв. — укр. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73562/02-Bahnuk.pdf?sequence=1>.
20. Матросова, Л. М. (2018). Соціальний капітал та його роль в економічному розвитку країни. Причорноморські економічні студії, (30 (2)), 32-37. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://bses.in.ua/journals/2018/30_2_2018/9.pdf.
21. Statista. (2023). Estimated crowdfunding market volume globally 2017-2028. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/1078273/global-crowdfunding-market-size/>
22. Соціальне підприємництво – сучасний тренд економічного розвитку / І. С. Біла, О. О. Шевченко // Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. - 2021. - Т. 6, вип. 1. - С. 28-33. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAe_2021_6_1_7
23. The best countries to be a social entrepreneur. Thomson Reuters Foundation. 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://poll2019.trust.org/>
24. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://chtyvo.org.ua/authors/North_Douglass/Instytuttsii_instytuttsiina_zmina_ta_funktsionuvannia_ekonomiky.pdf
25. Волонтерський рух в Україні 2014. SlideShare [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.slideshare.net/slideshow/survey-results-2014/42390715>
26. Тягнирядно Л. Вісім років змін. Лідери громадських організацій про досягнення та провали України після Революції гідності. Частина перша.cs.detector.media. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://cs.detector.media/community/texts/184660/2021-11-21-visim-rokiv-zmin-lidery-gromadskykh-organizatsiy-pro-dosyagnennya-ta-provaly-ukrainy-pislya-revolyutsii-gidnosti-chastyna-persha/>

27. Тягнирядно А. Є. Л. Вісім років змін. Лідери громадських організацій про досягнення та провали України після Революції гідності. Частина друга. cs.detector.media. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://cs.detector.media/reforms/texts/184682/2021-11-29-visim-rokiv-zmin-lidery-gromadskykh-organizatsiy-pro-dosyagnennya-ta-provaly-ukrainy-pislya-revolyuatsii-gidnosti-chastyna-druga/>

28. Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження. Київський міжнародний інститут соціології 2024. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ednannia.ua/attachments/article/12447/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%202022....pdf>

29. Державна служба статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

30. 2022 Індекс сталості організації громадянського суспільства. Український незалежний центр політичних досліджень. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ucipr.org.ua/images/files/1864/1864_file.pdf

31. Верховод, І. (2023). Соціальна сфера як економічна категорія та основа соціального розвитку. Економічні горизонти, (1 (23)), 92-105.

32. The Good Country Index. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://index.goodcountry.org/>

33. World Happiness Report 2024. Home | The World Happiness Report. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://worldhappiness.report/ed/2024/>

34. Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. Київ, видавн. дім «КиєвоМогилянська академія», 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/sotsialnipidpriemstva/katalog>.

35. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.) Центр Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/>
36. Крисаченко, В. (2021). Соціальний капітал українського суспільства: сутність, трансформація, консолідаційний потенціал. Українознавство, (4 (81)), 8-30.
37. Серета, Ю. В. (2013). Соціальний капітал в Україні та інших країнах Європи: легітимність агрегованого конструкту. Український соціум, (4), 81-97.
38. Невидимий клей: дослідження соціального капіталу в Україні | САУ – Портал Соціологічної асоціації України. САУ – Портал Соціологічної асоціації України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://sau.in.ua/research/nevydymyj-klej-doslidzhennya-soczialnogo-kapitalu-v-ukrayini/>
39. Оцінка громадянами зовнішньої політики влади, ефективності міжнародної підтримки та впливу зовнішньополітичних чинників на Україну (січень 2024р.). Центр Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/>
40. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження - Центр економічної стратегії. Центр економічної стратегії - Неурядовий дослідницький центр з питань економічної політики. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/
41. Внутрішньо переміщені особи: Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
42. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження - Центр економічної стратегії. Центр економічної стратегії - Неурядовий дослідницький центр з питань економічної політики. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/
43. Україна після війни: соціальний вимір. Збруч. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zbruc.eu/node/115479>

44. Нечітайло І. С. Заклад освіти як осередок генерації соціального капіталу. Габітус. 2022. Вип. 33. С. 15–19
45. Як економіка України працює під час війни. Великий експлейнер про бюджет, податки та курс долара - Центр економічної стратегії. Центр економічної стратегії - Неурядовий дослідницький центр з питань економічної політики. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ces.org.ua/velikiy-ekspleyner/>
46. План відновлення України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://recovery.gov.ua/>
47. Покровська, Н. М. (2022). Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, № 4 (274), 2022.
48. World Bank Group. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. World Bank. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
49. Міністерство у справах ветеранів | Мінветеранів формує нову державну ветеранську політику з урахуванням потреб та запиту ветеранської спільноти, Максим Кушнір. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-formue-novu-derzhavno-veteransku-politiku-z-urahuvannyam-potreb-ta-zapitu-veteranskoj-spilnoti--maksim-kushnir>.
50. Мережа захисту нац. інтересів «АНТС». Міграційна політика: експерти розповіли, як повернути українських біженців додому. cs.detector.media. . [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу <https://cs.detector.media/reforms/texts/186002/2024-04-01-migratsiy-na-polityka-eksperty-rozpovily-yak-povernuty-ukrainskykh-bizhentsiv-dodomu/>
51. Shtyrov, A., & Yemelyanov, V. (2020). Європейський досвід у сфері взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства. Public Administration and Regional Development, (9), 940-965.